

SLAVII TIMPURI ȘI ETNOGENEZA LOR ÎN ARHEOLOGIA SOVIETICĂ ȘI POST-SOVIETICĂ

Florin CURTA

Abstract

Despite its beginnings in the 19th century, Slavic archaeology developed relatively late in the Soviet Union because of the generally hostile attitude of the Bolshevik regime towards Slavic Studies, in general, which were perceived as a tool of imperialist (and tsarist) propaganda. The attitude changed in the 1930s, when Stalin revived the idea in order to use Slavic Studies against the Nazi propaganda and its claims about the civilizational inferiority of the Slavs. The paper traces the explosion of interest in the Slavic ethnogenesis and the archaeology of the early Slavs between 1950 and 1991. Several key personalities of Soviet archaeology (Iurii Kukharenko, Irina Rusanova, Valentin Sedov and Volodymyr Baran) are highlighted, but the main focus is on the tensions between migrationist and autochthonist models for explaining the emergence and early developments of the Slavs on the territory of the Soviet Union. After Ukraine's declaration of independence and the collapse of the Soviet Union (1991), migrationism was discarded in both Ukraine and Russia in studies concerned with the Slavic *Urheimat*, but adopted in those concerned with the presence of the Slavs as far into the forest belt as northwestern Russia and as far east as the Middle Volga region. The article ends with an examination of the political implications of the research on the early Slavs in northwestern Russia and in Tatarstan.

Keywords: Slavs, medieval archaeology, Soviet Union, Russia, Ukraine.

Arheologia a fost văzută încă de la instaurarea puterii sovietice ca având un mare potențial politic și ideologic. Tocmai de aceea, atât practica cât și teoria arheologică s-au bucurat de o atenție deosebită, de un cadru legislativ favorabil și de o finanțare fără pereche. În același timp, însă, tendința de a monitoriza și de a controla îndeaproape cercetarea arheologică explică și primele eforturi de centralizare instituțională. În Rusia de dinainte de bolșevici existau mai multe centre de cercetare arheologică, precum Asociația de Istorie și de Antichități din Odesa, Comisia Arheologică Imperială din Sankt-Peterburg și Asociația Arheologică Imperială din

Moscova¹. La scurt timp după preluarea puterii de către bolșevici, a fost înființată o Academie a Istoriei Culturii Materiale la Petrograd, care avea o filială în Moscova. În 1937, această academie a fost reorganizată și transformată în Institut de Istorie a Culturii Materiale, care a fost apoi plasat sub egida Academiei de Științe. Șase ani mai târziu, sediul institutului s-a mutat de la Leningrad la Moscova, iar în 1959 numele i-a fost schimbat din nou, de data asta în Institutul de Arheologie. Acest institut era menit a supraveghea cercetarea arheologică din întreaga Uniune Sovietică. Cu toate acestea, și alte instituții, ca, de exemplu, muzeele regionale erau implicate în cercetarea arheologică. De altfel, fiecare republică sovietică avea cel puțin o instituție centrală dedicată unei astfel de cercetări, fie un muzeu, fie un institut de arheologie sau cel puțin o secție de arheologie în cadrul unui institut cu un alt nume².

Pe la mijlocul anilor '20, cea mai mare parte a cercetării arheologice de teren era inclusă în proiecte etnografice sau antropologice aflate în legătură cu studii interdisciplinare privitoare la economia

¹ Gleb S. Lebedev, *Istoria otecestvennoi arheologii, 1700-1917 g.* (Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 1992), 421.

² A.D. Priahin, *Istoria sovsckoi arheologii (1917-seredina 30h g.)* (Voronej: Izdatelstvo Voronejskogo universiteta, 1986), 12-14 și 145-155; Lebedev, *Istoria*, 418-27; Nadejda I. Platonova, *Istoria arheologiceskoi mäsli v Rossii. Vtoraia polovina XIX-pervaia tret XX veka* (Sankt-Petersburg: Nestor Istoria, 2010), 215-253; P. G. Gaidukov, I.V. Belozeroва și S.V. Kuzminäh, „Iz istorii Instituta arheologii RAN v 1920-1940-e go”, în *Institut arheologii RAN: 100 let istorii*, ed. N.A. Makarov (Moscova: Institut Arheologii RAN, 2019), 11-25. Pentru o istorie a arheologiei din universitățile Uniunii Sovietice, vezi Lev S. Klein și I. L. Tihonov, „The beginnings of university archaeology in Russia”, în *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich. Internationale Tagung an der Humboldt-Universität zu Berlin vom 13.-16. März*, ed. J. Callmer, M. Meyer, R. Struwe și C. Theune (Rahden: Marie Leidorf, 2006), 197-207. Pentru instituționalizarea arheologiei în republicile sovietice, vezi Iurie Stamati, *The Slavic Dossier. Medieval Archaeology in the Soviet Republic of Moldova: Between State Propaganda and Scholarly Endeavor* (Leiden/Boston: Brill, 2019), 247-250.

diferitelor regiuni. Acesta este motivul pentru care de arheologie se ocupau foruri precum *Vesenha* (Comitetul Suprem al Economiei Naționale) sau Gosplan (Comitetul Planificării de Stat), amândouă stabilite în 1921 pentru a evalua forțele de producție din Uniunea Sovietică. Cu alte cuvinte, arheologia era văzută ca având scopuri practice legate în mod direct de construcția societății socialiste.³ Pe de o parte, aceasta a însemnat o finanțare extrem de generoasă din partea guvernului, fără echivalent în Europa acelor vremuri. Pe de altă parte, însă, autoritățile sovietice răspunzătoare de planificarea economică s-au putut astfel amesteca în cercetarea arheologică. Într-adevăr, la mijlocul anilor '20, arheologia era deja aliniată din punct de vedere instituțional cu politica de stat, mult mai devreme decât alte discipline. Tot atunci au avut loc și primele încercări serioase de introducere a unui demers marxist în arheologie. Răspunzători de aceste încercări au fost tinerii arheologi pregătiți la școlile marxiste din Moscova. Convinși că vor putea transforma arheologia într-o știință marxistă, ei promovau așa-numita metodă ascendentă, pe baza căreia nădăjduiau că vor putea folosi materialele arheologice, mai ales uneltele și celelalte „mijloace de producție” în vederea reconstruirii modurilor de producție din trecut și a formațiunilor sociale și economice despre care scrisese Marx⁴. În pofida acestor începuturi promițătoare, la începutul anilor '30, tinerii moscoviți au fost treptat înlăturați de arheologii de la Leningrad care promovau teoria stadială inspirată direct din opera lingvistului Nikolai Marr.⁵ O însemnătate deosebi-

tă în această privință a avut-o ideea lui Marr, potrivit căreia ca urmare a unor transformări radicale, o limbă putea trece prin salturi dialectice sau chiar prin revoluții, devenind astfel o cu totul altă limbă, fiind prin aceasta în legătură directă cu trecerea la o nouă formațiune social-economică.

Varianta arheologică a acestei teorii susținea că odată cu schimbarea modului de producție se schimba nu numai cultura materială, ci și identitatea etnică. Aceasta a fost de altfel baza unei critici acerbe a difuzionismului și a teoriilor migraționiste aflate la modă la vremea aceea în arheologia din Europa apuseană, unde asemenea teorii erau modalități fundamentale de înțelegere și lămurire a schimbărilor din cultura materială.⁶ Pe la mijlocul anilor '30, dar mai ales după război, abandonarea ideii unei revoluții mondiale și adoptarea unui discurs politic din ce în ce mai naționalist au dus la o treptată mutare a accentului de pe teme sociale pe teme etnice. Drept urmare, teoria stadială a fost abandonată imediat ce Stalin a condamnat ideile lui Marr în 1950.⁷ După moartea lui Stalin, Nikita Hrușciiov a condamnat, la rândul-i, întinarea idealurilor marxist-leniniste, insistând asupra nevoii de reîntoarcere la „adevărată” doctrină marxistă. Pentru arheologi, aceasta însemna în principiu o reîntoarcere la teme de cercetare sociale și economice. Cu toată aparenta reînviere a dezideratelor marxiste, nu s-a mai făcut totuși nicio încercare de a transforma arheologia într-o știință marxistă, ca în anii '20. Prin anii '50, marxismul din arheologia sovietică se reducea la citate obligatorii din Marx, Engels și Lenin, adeseori fără nicio legătură cu subiectul studiului în cauză sau cu metodologia folosită de autor.⁸

³ Nadejda I. Platonova, „The phenomenon of pre-Soviet archaeology. Archival studies in the history of Russian archaeology - methods and results”, în *Archives, Ancestors, Practices. Archaeology in the Light of Its History*, ed. N. Schlanger și J. Nordbladh (New York/Oxford: Berghahn Books, 2008), 47-57, mai ales 51.

⁴ Aleksandr A. Formozov, „Arheologia i ideologia (20-30-e gody)”, *Voprosi filosofii* (1993), nr. 2, 70-82; Nadejda I. Platonova, „Arheologia i vlast v Rossii 1920-h godov: vârbotka noi noi naucinoi ideologii”, *Verhnedonskoi arheologiceskoi sbornik* 7 (2015), 58-76; Lev S. Klein, „Archaeology in Soviet Russia”, în *Archaeology of the Communist Era. A Political History of Archaeology of the 20th Century*, ed. L. R. Lozny (Cham: Springer, 2016), 59-99, mai ales 65-66.

⁵ Klein, „Archaeology”, 66-69. Pentru teoriile lui Nikolai Marr și marxism, vezi Gisela Bruche-Schulz, „Marr, Marx and linguistics in the Soviet Union”, *Historiographia Linguistica* 20 (1993), nos. 2-3, 455-472; Yuri Slezkine, „N.Ia. Marr and the national origins of Soviet ethnogenetics”, *Slavic Review* 55 (1996), nr. 4, 826-862; Vladimir M. Alpatov, *Istoriia odnogo mifa. Marr i marrizm* (Moscova:

Nauka, 2011), 168-190.

⁶ William Y. Adams, „On migration and diffusion as rival paradigms”, în *Diffusion and Migration: Their Roles in Cultural Development*, ed. P.G. Duke, J. Ebert, G. Langemann și A.P. Buchner (Calgary: University of Calgary, 1978), 1-5; Jack A. Lucas, „The significance of diffusion in German and Austrian historical ethnology”, în *Diffusion and Migration: Their Roles in Cultural Development*, ed. P. G. Duke, J. Ebert, G. Langemann and A. P. Buchner (Calgary: University of Calgary, 1978), 30-44.

⁷ Mihail I. Artamonov, „Trudi tovarișcea Stalina po voprosam iazâkoznania i sovetksaia arheologia”, *Sovetskaia arheologia* 15 (1951), 7-16; Aleksandr D. Udaltov (ed.), *Protiv vulgarizații marksizma v arheologii* (Moscova: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953); Priahin, *Istoriia*, 131-140; Lev S. Klein, *Istoriia arheologiceskoi mâsli*, vol. 2 (Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2011), 3-21.

⁸ Klein, *Istoriia*, 21-22; Lev S. Klein, *Fenomen sovetksoi arheologii* (Sankt-Peterburg: FARN, 1993), 24-28 și 70-78;

Primele săpături arheologice referitoare la Evul Mediu au avut loc în Rusia în secolul al XIX-lea. Arheologia slavă s-a născut, astfel, ca specializare în contextul panslavismului și al naționalismului rus, întrucât cei dintâi arheologi preocupați de problematica Evului Mediu erau, de fapt, interesați în studierea Rusiei medievale și a slavilor timpurii⁹. Exemplar din acest punct de vedere este imigrantul ceh Čeněk (devenit în Rusia Vikentii) Chvojka¹⁰. Să ne oprim pentru moment asupra personalității sale, căci opera și ideile sale au exercitat o influență deosebită asupra evoluțiilor ulterioare din arheologia slavă practică în Uniunea Sovietică. Născut într-o familie de fermieri din Semín (un sat de lângă Chrudím, în Cehia de nord-vest), Čeněk Chvojka a fost cel mai vârstnic din cei 10 copii ai acelei familii. A urmat cursuri de istoria antică și arheologie la Praga, iar la vârsta de 18 ani, a plecat în drumetie prin Cehia și prin Germania, vizitând în special muzeele de istorie și arheologie recent deschise la acea vreme. În 1877, la inițiativa unei rude și dimpreună cu

Lev S. Klein, *Trudno bāt Kleinom. Avtobiografiiia v monologah i dialogah* (Sankt Petersburg: Nestor-Istoriia, 2008), 300-310.

⁹ S.P. Șceavelev, *Istoriia russkoi zemli. Jizn' i trud' D. Ia. Samokvasova* (Kursk: Izdatelstvo Kurskogo medițanskogo Universiteta, 1998); A. N. Golotvin, „D.Ia. Samokvasov i razvitie slaviano-russkoi arheologii”, *Vestnik Voronejskogo gosudarstvennogo universiteta* 2 (2007), nr. 2, 173-78; Lebedev, *Istoriia*, 62-172 și 247-52; Lev S. Klein, *Istoriia rossiijskoi arheologii: uceniia, șkoli i licinosti* (Sankt-Peterburg: Evraziia, 2014), 329-59 and 504-524; Vladislav Iu. Sobolev, „People and fates. Pioneers of medieval archaeology in north-western Russia (1870-1914)”, in *Adalbert Cserni and His Contemporaries. The Pioneers of Archaeology in Alba Iulia and Beyond*, ed. Csaba Szabó, Viorica Rusu-Bolindeț, Gabriel T. Rustoiu și Mihai Gligor (Cluj-Napoca: Mega, 2017), 153-166.

¹⁰ Pentru viața și activitatea lui Čenek (Vikentii) Chvojka, vezi G. M. Șovkoplias, „Vikentii Viaceslavovici Hvoika - vidatnâi ukrainskii arheolog”, în *Vikentii Viaceslavovich Hvoika ta iogo vnesok u vitciznianu arheologiiu (do 150-ricicia vid dnia narodjennia). Tematicinâi zbirnik naukovih prať*, ed. N. G. Kovtaniuk (Kiev: Naționalnâi muzei istorii Ukraini, 2000), 4-25; Vitalii K. Koziuba, „Fotografii ta maliunki rozkopok V. V. Hvoiki 1907-1908 rr. v sadibi M.M. Petrovskogo u Kievii”, în *Naukovo-doslidnițka ta prosvitnițka dialnist Vikentia Hvoiki do 160-ricicia z dnia narodjennia. Materiali naukovo-prakticnoi konferenții s. Halep'ia, 19 lutogo 2010 roku* (Tripillia: Kiiivskoi oblasnoi derjavnoi administrații KZKOR „Kiiivskii oblasnâi arheologicinâi muzei”, 2010), 59-78; Florin Curta, „With brotherly love: the Czech beginnings of medieval archaeology in Bulgaria and Ukraine”, in *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*, ed. by P. J. Geary și G. Klaniczay (Leiden/Boston: Brill, 2013), 377-396, mai ales 388-392.

aceasta, Chvojka s-a mutat la Kiev, unde avea să rămână pe parcursul celor 38 de ani ce au urmat până la capătul vieții sale. Ce anume îl va fi determinat pe Chvojka să emigreze în Imperiul țarist nu se știe, dat fiind că nu vorbea niciodată despre acest lucru cu prietenii sau cu rudele sale și nici nu și-a explicat motivele în scris. Mai mult, nu e limpede de ce s-a dus direct la Kiev și nu la Sankt-Peterburg, care era o metropolă mult mai cosmopolită spre care se îndreptau toți cei care veneau în Rusia și unde majoritatea se stabileau, fie și numai pentru primii ani ai șederii lor în Rusia. Orice îl va fi împins pe Chvojka să-și părăsească țara și să se mute în Ucraina, la Kiev a lucrat la început ca învățător. În același timp, însă, s-a preocupat de educația agricolă, promovând o varietate locală de mei numită *rosicika*, despre care a scris chiar o carte¹¹.

Opt ani mai târziu, Chvojka a început săpăturile de pe actualul bulevard Kirilev, la numerele 59-61, locul primei sale descoperiri senzaționale, o tabără de vânători paleolitici în care se afla și un schelet de mamut. În 1896, a deschis și șantierul de la Tripillia lângă Obuhiv, unde a descoperit o așezare neolitică și o mare cantitate de material ceramic, ce a fost mai târziu atribuit culturii Tripolie numită astfel după situl eponim¹². Săpăturile lui Chvojka din 1899 de la Zarubiniț, o localitate aflată peste Nipru, vizavi de Pereiaslav-Hmelnițki, la o distanță de 95 de km spre sud de Kiev, au dat la iveală o necropolă de incinerare, al cărui inventar funerar va constitui baza de argumentare pentru o altă cultură arheologică datată între secolele II î.Hr. și II d.Hr. Tot în 1899, dar și un an mai târziu, Chvojka a săpat alte două necropole aflate în apropierea satelor Romașki și, respectiv, Cerniia, la 70 km spre sud de Kiev. Numele celei din urmă localități, în varianta sa rusească (Cernehov), va fi preluat de cultura arheologică a perioadei migrațiilor timpurii (secolele III-IV) aflată în centrul unor mari dezbateri în decursul celei de a doua jumătăți a secolului XX¹³. Chvojka a mai săpat

¹¹ Vikenti V. Hvoika, *Rosicika* (Kiev: E.A. Sinkevici, 1885).

¹² Chvojka a fost unul dintre primii arheologi din Europa care a folosit conceptul de cultură arheologică; vezi C.F. Meinander, „The concept of culture in European archaeological literature”, in *Towards a History of Archaeology*, ed. G.E. Daniel (London: Thames & Hudson, 1981), p. 107. De asemenea, vezi V.A. Kolesnikova, *Storinki jittia Vikentiia Hvoiki* (Kiev: Institut arheologii NAN Ukrainy, 2008), 65-66.

¹³ Vikentii V. Hvoika, „Polia pogrebenii v srednem Pridneprovie (raskopki V.V. Hvoika) v 1899-1999 godah”, *Zapiski Russkogo arheologiceskogo obșcestva* 12 (1901), nr. 1-2, 172-190.

și în așezarea fortificată de la Pastirske, lângă Smila, care se datează în epoca fierului, dar în care se află și multe complexe medievale timpurii, precum și în necropola tumulară de la Brovarki, pe malul stâng al Niprului, în regiunea Poltava, o necropolă atribuită tribului severianilor amintiți în *Povestea vremurilor ce au trecut*.¹⁴ În sfârșit, Chvojka s-a întors în 1907 la Kiev pentru a deschide săpături pe dealul Starokiivska, lângă clădirea aflată în ziua de azi pe bulevardul Volodimirska la nr. 2. Aceste săpături au dat la iveală mai multe clădiri cu ziduri de piatră, pe care Chvojka le-a datat în secolele X și XI și le-a interpretat drept palatul Olgăi *vne goroda* menționat tot în *Povestea vremurilor ce au trecut* în dreptul anului 6453 (adică 945 d.Hr.)¹⁵. Tot în acea parte a orașului Kiev, Chvojka a mai descoperit și o structură monumentală în forma unei suprafețe circulare pavate cu lut bătătorit și cu patru extensii rectangulare în cele patru puncte cardinale. Câteva vetre și un mare număr de oase de animale au fost îndeajuns pentru a-l convinge pe Chvojka că găsisese un sanctuar păgân pe care l-a datat cu puțin înainte de încreștinarea rușilor sub domnia nepotului Olgăi, Vladimir¹⁶. Dar cea mai mare descoperire de pe dealul Starokiivska a fost un mormânt colectiv, pe care Chvojka l-a datat în vremea invaziei tătare din 1240.

Toate aceste săpături l-au transformat pe Chvojka peste noapte într-o personalitate de seamă a arheologiei europene, iar unii nu s-au sfiit chiar să compare săpăturile sale de pe dealul Starokiivska cu cele ce se desfășurau în același timp în forul de la Roma, cu dealul Starokiivska pe post de Capitoliu. Descoperirile lui Chvojka din Kiev au atras atenția multor specialiști, care au vizitat săpăturile lui, de la Nikodim P. Kondakov și Dmitrii V. Ainalov până la contele Aleksei A. Bobrinskii. Când însuși țarul Nicolae al II-lea a venit la Kiev în 1911, cel care i-a fost ghid prin expoziția deschisă la Muzeul de Antichități și de Artă din oraș, n-a fost altul decât Chvojka, ce nu a pregetat să-i prezinte țarului propriile sale descoperiri de pe dealul Starokiivska¹⁷. Deși nu știm ce îi va fi spus Chvojka țarului în decursul conversației lor, e

mai mult ca sigur că el nu va fi scăpat ocazia de a afirma încă o dată că slavii erau o populație băștinașă în regiunea Niprului mijlociu și asta încă din preistorie. Într-adevăr, la vremea vizitei imperiale, Chvojka scrisese deja numeroase studii, în care, pornind de la factori culturali și economici, susținea nici mai mult nici mai puțin decât că purtătorii culturii Tripolie erau slavi, strămoșii celor ce și-au îngropat mai târziu morții în necropolele de la Zarubinți și Cerniahiv, ai celor care au construit palatul Olgăi de pe dealul Starokiivska, precum și ai celor masacrați de tătarii lui Batu Han în 1240¹⁸. Prin aceasta, Chvojka susținea ideea unei continuități neîntrerupte de locuire în valea Niprului mijlociu. În concepția sa, fiecare dintre populațiile ce se succedaseră pe acele meleaguri se afla la un nivel de dezvoltare economică și culturală ce era superior celui la care se aflaseră predecesorii săi.

Tulburările politice și sociale de la începutul secolului al XX-lea – Primul Război Mondial, revoluția bolșevică și războiul civil – au încetinit considerabil dezvoltarea arheologiei slave, constituind o piedică însemnată în calea instituționalizării sale. Ideologia anti-naționalistă a regimului bolșevic a contribuit, de asemenea, la izolarea disciplinei, căci arheologia slavă trecea drept o unealtă de propagandă țaristă și naționalistă menită a menține sub asuprire popoarele imperiului ce nu erau de origine slavă. În același timp, noul regim condamna ideologia panslavistă ca servind intereselor imperialiste. Toate acestea explică în bună măsură de ce studiul istoriei slave și mai ales ruse, al limbilor, etnografiei și arheologiei slave nu numai că nu a fost încurajat, dar a fost chiar marginalizat, căci toți cei care manifestau vreun oarecare interes pentru aceste teme de cercetare erau automat acuzați de șovinism¹⁹.

¹⁴ Hvoika, *Drevnie obitateli*, 66; Șovkopliias, „Vikentii Viaceslavovici Hvoika”, 7; Kolesnikova, *Storinki*, 68.

¹⁵ Viktor A. Șnirelman, „Zlokliucenia odnoi nauki: etnogeneticeskie isledovania i stalinskaia naționalnaia politika”, *Etnograficeskoe obozrenie* (1993), no. 3, 54; Iu.V. Krivoșeev and A.Iu. Dvornicenکو, „Izgnanie nauki: rossiiskaia istoriografia v 20h-naciale 30h godov XX veka”, *Otecestvennaia istoria* (1994), no. 3, 146-153; A.N. Gorianov, „Slavianskaia vzaimnost v traktovke sovetsoi istoriografii 1920-1930h godov”, in *Slavianskaia ideia: istoria i sovremennost*, ed. V.A. Diakov (Moscova: Logos, 1998), 147-159; E.P. Aksenova, „Slavianskaia ideia i sovetsoe slavianovedenie pered Vtoroi mirovoi voimii”, in *Slavianskaia ideia: istoriia i sovremennost*, ed. V.A. Diakov (Moscova: Logos, 1998), 160-173; E.P. Aksenova, *Ocerki iz istorii otecestvennogo slavianovedeniia 1930e godi* (Moscova: Institut slavianovedeniia RAN, 2000); M.A. Robinson,

¹⁴ Vikentii V. Hvoika, „Gorodișcea srednego Podneprovia”, în *Trudî XII Arheologiceskogo săezda v Harkove*, vol. 1 (Moscova: Imperatorskoe Moskovskoe Arheologiceskoe Obșcestvo, 1905), 93-104. Săpăturile de la Brovarki au rămas până în ziua de azi nepublicate.

¹⁵ Vikentii V. Hvoika, *Drevnie obitateli srednego Pridneprovia i ih kultura v doistoriceskia vremena (pro raskopkam)* (Kiev: E.A. Sinkevici, 1913), 66-69.

¹⁶ Hvoika, *Drevnie obitateli*, 66.

¹⁷ Șovkopliias, „Vikentii Viaceslavovici Hvoika”, 11 și 14.

Situația s-a schimbat însă în mod radical pe la mijlocul anilor '30, când Stalin a reabilitat discursul naționalist rus pentru a face față propagandei naziste și ideilor promovate de aceasta cu privire la inferioritatea politică și culturală a popoarelor slave. Pe nepusă masă, etnogeneza slavă (și mai ales etnogeneza slavilor de răsărit), identificarea patriei lor primitive și a primelor lor forme de viață și de civilizație, ca și apariția orașelor și a statului medieval în Rusia au devenit subiecte de mare interes pentru propaganda sovietică. Istoricii și arheologii sovietici au fost îndemnați să se concentreze asupra acestor teme de cercetare, iar ideile lui Chvojka au revenit în atenția generală, dar, firește, fără ca numele lui să fie vreodată menționat.

Importanța studierii etnogenezei slave a fost pentru prima dată subliniată de către Aleksandr Udaltov la o întâlnire a Academiei de Științe din septembrie 1938²⁰. În lucrarea sa, Udaltov se alinia bineînțeles teoriilor lui Marr, înfierând în același timp minciunile propagandei fasciste. Cea mai controversată comunicare de la acea întâlnire a fost totuși lucrarea lui Aleksandr Mișulin despre izvoarele bizantine privitoare la slavii timpurii. Mișulin a avut neasemuita îndrăzneală de a menționa migrația slavilor în Peninsula Balcanică²¹. Ideea lui a fost mai târziu preluată de către Boris A. Râbakov, care, la vremea aceea, era un proaspăt absolvent al Universității Lomonosov din Moscova. La o altă întâlnire de la Academia de Științe, ce a avut loc în aprilie 1939, Râbakov i-a revendicat chiar pe anți pentru istoria Rusiei²². Un an mai târziu, la o conferință de la Institutul de Istorie a Culturii Materiale, Piotr Treț'iaikov, care pe atunci își făcea doctoratul în istorie la universitatea din Leningrad, a prezentat o comunicare asupra etnogenezei slavilor,

în care, în ciuda numeroaselor citate din opera lui Marr, tezele sale erau indirect respinse²³. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, originea slavilor (care, se înțelege, treceau drept ruși) a fost împinsă și mai mult în trecutul preistoric, într-o manieră ce amintește de cele scrise cu o jumătate de veac mai înainte, de către Chvojka. Udaltov, de exemplu, credea că a existat o continuitate etnică neîntreruptă de la cultura Tripolie, prin sciții epocii fierului, sarmații primelor secolele d.Hr. și anții Evului Mediu timpuriu, până la rușii din epoca modernă²⁴. Alții erau de părere că originile rușilor trebuie plasate în cultura paleoliticului superior din regiunea Niprului sau chiar plasau omul de Neanderthal la începutul istoriei popoarelor slave²⁵. Singura problemă părea a fi o verigă lipsă între sciți și Rusia kieveană. Râbakov, care era de acum profesor la universitatea din Moscova, iute numit și decan al Facultății de Istorie în 1950, apoi rector al universității în 1952, membru corespondent al academiei în 1953 și director al Institutului de Arheologie în 1956, a găsit soluția pentru această problemă. În anii de intensă propagandă politică din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, într-un articol de numai 7 pagini, el a atribuit anților cimitirul săpat de Chvojka la Cerniașiv.²⁶ Legătura dintre slavii timpurii și cultura Cerneahov a fost imediat îmbrățișată cu mult entuziasm de către arheologii sovietici chiar și după ce Mihail Artamonov a atras atenția, în 1955, că această cultură reprezenta un amalgam etnic aflat sub conducerea goților.

Reabilitarea slavisticii a continuat fără întrerupere după război, luând, de altfel, noi dimensiuni ideologice.²⁷ Este semnificativ în acest sens că des-

Sudba akademiceskoi elity. Otecestvennoe slavianovedenie, 1917-nacialo 1930h godov (Moscova: Indrik, 2004).

²⁰ Stephen Velychenko, „The origins of the official Soviet interpretation of Eastern Slavic history: a case study of policy formulation”, în *Beiträge zur 6. internationalen Konferenz zur altrussischen Geschichte*. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 46 (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 221-253, mai ales 242; E.P. Aksenova și M.A. Vasilev, „Problemy etnogonii slavianstva i ego vetvei v akademiceskih diskussiah rubeja 1930-1940-h godov”, *Slavianovedenie* (1993), nr. 2, 86-104, mai ales 88.

²¹ Aleksandr V. Mișulin, „Drevnie slavian i sudbi Vostocinorimskoi imperii”, *Vestnik Drevnei Istorii* 1 (1939), 290-307.

²² Boris A. Râbakov, „Antî i Kievskaja Rus”, *Vestnik Drevnei Istorii* 1 (1939), 319-337. Pentru cariera lui Râbakov, vezi Joachim Hösler, *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953 bis 1991: Studien zur Methodologie und Organisationsgeschichte* (München: Otto Sagner, 1995), 25-26.

²³ Pentru lucrarea lui Treț'iaikov, care a rămas nepublicată, vezi Aksenova și Vasilev, „Problemi”, 98-99.

²⁴ Aleksandr D. Udaltov, „Nacialnâi period vostocinoslavianskogo etnogeneza”, *Istoriceskii jurnal* 11-12 (1943), 67-72.

²⁵ Nikolai S. Derjavin, *Proishozhdenie russkogo naroda* (Moscova: Sovetskaia nauka, 1944), 3-4; Vladimir V. Mavrodin, *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva* (Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1945), 15.

²⁶ Boris A. Râbakov, „Ranneia kultura vostocinâh slavian”, *Istoriceskii jurnal* 11-12 (1943), 73-80.

²⁷ N.G. Bruevici, „O plane naucino-issledovatel'skikh rabot Akademii nauk na 1946 god”, în *Obščee sobranie Akademii nauk SSSR 15-19 ianvaria 1946 goda* (Moscova/Leningrad: Izdatelstvo Akdaemii Nauk SSSR, 1946), 137-138; N. Voronin, „Razvitie slaviano-russkoi arheologii v SSSR”, *Slaviane* 7 (1948), 25-30; Boris A. Râbakov, „Mesto slaviano-russkoi arheologii v sovetskoi istoriceskoi nauke”, *Sovetskaia arheologia* (1957), nr. 4, 58; Șnirelman, „Zlokliucheniiâ”, 58-68; Viktor A. Șnirelman, „From internationalism to nationalism: forgotten pages of Soviet archa-

coperirea unor urme materiale atribuite slavilor în teritoriile recent cucerite de Armata Roșie în centrul și sud-estul Europei a jucat un rol considerabil în justificarea ideologică a ocupației sovietice și în promovarea mitului prieteniei dintre Uniunea Sovietică și celelalte state socialiste. Arheologia medievală și mai cu seamă cea slavă au fost componente fundamentale ale discursului sovietic, chiar dacă după moartea lui Stalin în 1953, manipularea ideologică și-a mai pierdut din intensitate.

Investiții masive au fost făcute în arheologie, în general, în decursul anilor '50. Odată cu descoperirea în Ucraina a primelor așezări clar databile în decursul secolelor VI și VII, ideea potrivit căreia cultura Cerneahov ar fi fost slavă și-a mai pierdut din rezonanță, chiar dacă n-a fost nicicând complet abandonată. În urma săpăturilor efectuate în Polesie la începutul secolului al XX-lea de către Serghei Gamcenko, o nouă generație de arheologi a pus în aplicare săpături de amploare și la orizontală atât în așezări, cât și în necropole²⁸. Iurii V. Kuharenko a denumit „tipul Jitomir” ceramica lucrată cu mâna ce a fost descoperită în aceste așezări. Potrivit lui Kuharenko, tipul Jitomir nu era decât o variantă locală a tipului Praga, denumit astfel de către arheologul ceh de origine ucrainiană Ivan Borkovski, cu 15 ani mai înainte²⁹. Alții credeau însă că ceramica pe care Gamcenko o găsisese la Korceak, lângă Jitomir deriva din ceramica locală din epoca fierului, fiind astfel mai veche decât tipul Praga despre care scrisese Borkovski. Cea mai veche ceramică slavă era, așadar, cea din Ucraina, nu cea din Cehoslovacia.³⁰

eology in the 1930s and 1940s”, în *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, ed. Ph. Kohl și C. Fawcett (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 129-138; Viktor A. Șnirelman, „The faces of nationalist archaeology in Russia”, în *Nationalism and Archaeology in Europe*, ed. M. Díaz-Andreu și T. C. Champion (Boulder/San Francisco: Westview Press, 1996), 218-242, mai ales 233-236; Florin Curta, „From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology”, în *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ed. Andrew Gillett (Turnhout: Brepols, 2002), 207-210.

²⁸ Săpăturile lui Gamcenko au rămas nepublicate până în anii '60. Vezi V.P. Petrov, „Pamiatniki Korceaskogo tipa (po materialam raskopok S.S. Gamcenko)”, în *Slaviane nakanune obrazovania Kievskoi Rusi*, ed. Boris A. Râbakov (Moscow: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963), 16-38.

²⁹ Iurii V. Kuharenko, „Slavianskie drevnosti V-IX vekov na territorii Pripiatskogo Polesia”, *Kratkie soobșceniiia Instituta Arheologii AN SSSR* 57 (1955), 33-38, mai ales 36-38; Ivan Borkovský, *Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury* (Praga: Nákladem vlastním, 1940).

³⁰ Petrov, „Pamiatniki”, 38.

Irina Rusanova a fost cea dintâi care s-a gândit la metode statistice pentru identificarea tipurilor ceramice. Concluzia ei a fost că tipul Praga-Korceak era alcătuit din vase de anumite proporții³¹. Metoda ei se baza pe măsurători ale unor desene de vase la scară, pe care ea le-a folosit mai apoi pentru a stabili anumiți parametri morfologici sub forma unor raporturi dintre valorile numerice ale acestor măsurători. Cu ajutorul unor algoritmi de aglomerare simpli, precum coeficientul Robinson de corelație, pe care l-a aplicat matricei de variabile morfologice, Rusanova a stabilit astfel un număr de grupe ceramice despre care credea cu toată convingerea că existaseră nu numai în calculele ei, ci și în mintea olarilor din Evul Mediu timpuriu, drept combinații de factori tehnologici, funcționali, cognitivi și culturali, specifice slavilor timpurii și numai lor³². Dimpotrivă, Valentin V. Sedov credea în existența a două tipuri de ceramică slavă, dintre care unul era specific anților³³. Tipul Penkovka, căci despre el este vorba, tocmai fusese identificat la acea vreme, în urma săpăturilor efectuate în anii '50 și '60 în așezări medievale timpurii de pe teritoriul Ucrainei. Chiar dacă a fost și mai este încă mult contestată, ideea lui Sedov de a lega cultura Penkovka de anți a avut un ecou considerabil în arheologia sovietică. Unii s-au apucat chiar să delimiteze două culturi slave timpurii diferite, chiar dacă înrudite, atribuind cultura Praga sclavinilor menționați de Iordanes în secolul al VI-lea, iar cultura Penkovka anților, cu granița dintre cele două culturi mergând chiar pe linia granițelor dintre diverse republici sovietice³⁴. Odată cu identificarea noilor culturi ar-

³¹ Irina P. Rusanova, *Slavianskie drevnosti VI-VII vv. Kultura prajskogo tipa* (Moscow: Nauka, 1976), 123; Irina P. Rusanova, „Klassifikația keramiki tipa Korceak”, *Slavia antiqua* 30 (1984-1987), 93-100, mai ales 94.

³² Irina P. Rusanova, „O keramike rannesrednevekovâh pamiatnikov Verhnego i Srednego Podneprovia”, în *Slaviane i Rusi*, ed. E.I. Krupnov, V.I. Buganov, S.A. Pletneva, I.P. Rusanova și G.F. Soloviova (Moscow: Nauka, 1968), 148; Rusanova, *Slavianskie drevnosti*, 10-11.

³³ Valentin V. Sedov, *Slaviane verhnego Podneprovia i Podvinnia* (Moscow: Nauka, 1970); Valentin V. Sedov, *Proishozhdenie i ranneaia istoria slavian* (Moscow: Nauka, 1979); Valentin V. Sedov, „Antî”, în *Etnosoșialnaia i politiceskaia struktura rannefodalnâh slavianskih gosudarstv i narodnostei*, ed. G.G. Litavrin (Moscow: Nauka, 1987), 16-22; Valentin V. Sedov, „Problema proishozhdenia i nașialnoi istorii slavian”, *Slaviano-russkie drevnosti* (1988), nr. 1, 7-21, mai ales 8-11.

³⁴ Gheorghii B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mejdurecia v I tâsiaceletii n. e.* (Moscow: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1960), 160; Gheorghii B. Fedorov, „Naselenie Iugo-Zapada SSSR v I-naciale II tâsiaceletia

heologice atribuite slavilor timpurii menționați în izvoarele scrise, cercetarea privitoare la originea acestor culturi s-a amplificat. Râbakov plasa începuturile istoriei slave în jurul anului 1400 î.Hr., când cele dintâi culturi ale epocii bronzului își fac apariția în teritoriile dintre râurile Odra și Nipru, teritorii considerate drept patria primitivă a slavilor³⁵. Tretiakov a stabilit pentru prima dată legătura dintre tipul Praga și culturile Zarubini și Kiev, datate cu mult mai devreme, plasând astfel patria primitivă a slavilor în regiunea Niprului mijlociu³⁶. Potrivit lui Sedov, comunitatea etno-lingvistică din primul secol î.Hr. și până în primul secol d.Hr., căreia i-ar corespunde cultura Przeworsk din valea râului Vistula, este cea căreia Tacit i-a dat numele de veneți, primul nume sub care slavii ar fi apărut în istorie. Veneții slavi s-ar fi pus în mișcare spre cursul superior al Niprului în decursul primelor două secole d.Hr. Pe la anul 300, când în Ucraina de vest și centrală apare cultura Cerneahov, veneții ar fi fost cei mai numeroși locuitori din acea regiune a Europei răsăritene. Purtători ai unei culturi superioare (Przeworsk), ei îi vor fi asimilat pe purtătorii tuturor celorlalte culturi învecinate, precum Zarubini și Kiev. În decursul secolului al IV-lea, anții s-ar fi desprins treptat de blocul Przeworsk, urmați cu unul sau două secole mai târziu de către slavini. Cele două grupuri etnice nou-alcătuite ar fi fost purtătorii culturilor Penkovka și, respectiv, Praga-Korceak³⁷. Teoria aceasta prezentată de Sedov a fost

nașei erî”, *Sovetskaia etnografiia* (1961), nr. 2, 90; I.A. Rafalovici, „Moldavia i puti rasselenia slavian v iugo-vostocinoi Evrope”, în *Iugo-vostocinaia Evropa v srednie veka*, ed. I. S. Grosul, vol. 1 (Kișinev: Știința, 1972), 23-24; Oleg M. Prihodniuk. „Antî i Penkovskaia kultura”, în *Drevnie slaviane i Kievskaia Rusi*, ed. P.P. Tolociko (Kiev: Naukova Dumka, 1989), 60-61; Volodimir D. Baran, „Entstehung und Ausbreitung der frühslawischen Kulturen”, în *Starigard/Oldenburger Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein*, ed. M. Müller-Wille (Neumünster: Karl Wachholtz, 1991), 33.

³⁵ Boris A. Râbakov, *Iazâcestvo drevnih slavian* (Moscow: Nauka, 1981), 214-230.

³⁶ Petr N. Tretiakov, *U istokov drevnerusskoi narodnosti* (Leningrad: Nauka, 1970), 37-43; Petr N. Tretiakov, *Po sledam drevnih slavianskih plemen* (Leningrad: Nauka, 1982), 28-114.

³⁷ Sedov, *Proishojdenie*; Sedov, „Problema proishojdenia”, 11; Valentin V. Sedov, „Etnogenez slavian po arheologiceskim dannâm”, în *Slavianskaia arheologia 1990. Etnogenez, rasselenie i duhovnaia kultura slavian*, ed. V.V. Sedov și A.V. Cernețov (Moscow: Nauka, 1993), 50-51; Valentin V. Sedov, „Sovremennoe sostaianie problemî etnogeneza slavian”, *Slavia Antiqua* 37 (1996), 28; Valentin V. Sedov, „Etnogenez slavian v drevnosti i naciiale srednevekovia”,

apoi folosită de alții pentru a împinge etnogeneza slavilor încă și mai mult în trecutul preistoric până la proto-balto-slavii de la începutul epocii fierului, „ajustând” astfel studiile lingviștilor celor mai noi teorii arheologice³⁸.

Dimpotrivă, arheologul ucrainian Volodimir Baran socotea însă că trăsătura cea mai tipică a culturii slave n-ar fi fost ceramica, ci bordeiul. Deoarece locuința cu podeaua adâncită era cunoscută încă de pe vremea culturii Cerneahov, Baran a readus în discuție ideea unei origini cerneahoviene a culturii slave timpurii³⁹. Potrivit lui, slavii ar fi făcut parte din confederația de triburi condusă de goți și reprezentată arheologic prin cultura Cerneahov. Slavii ar fi reușit să supraviețuiască sub dominația hunilor, afirmându-se ca forță politică independentă la sfârșitul secolului al V-lea, mai întâi în Podolia și în Bucovina. În scurt timp, și culturii Penkovka i s-au găsit origini cerneahoviene⁴⁰. Ideile lui Baran, însă, au fost întâmpinate cu scepticism, mai ales din partea lui Mark Șciukin, care a demonstrat hiatul cronologic dintre ultimele complexe cerneahoviene și cele mai timpurii complexe ce pot fi atribuite slavilor timpurii din Europa de răsărit, observând totodată că distribuirea acestora din urmă descoperiri pune în lumină o „pată albă” în valea râului

în *Problemî slavianskoi arheologii*, ed. V.V. Sedov (Moscow: Institut Arheologii RAN; 1997), 146; Valentin V. Sedov, „Etnokulturaia diferentiația slavian v period velikogo pereselenia narodov”, în *Slaviane i ih sosedi. Mejslavianskie vzaimootnoșenia i sviazi Srednie veka – rannee Novoe vremia. Sbornik tezisev 18 konferenții pamiati V.D. Koroliuka*, ed. B. N. Floria (Moscow: Institut slavianovedenia, 1999), 144.

³⁸ S.V. Alekseev, *Praslaviane. Opât istoriko-kulturnoi rekonstrukții* (Moscow: Akademiceskii Proiekt, 2015).

³⁹ Volodimir D. Baran, „Slaviane v seredine I tâsiaceletia n.e.”, în *Problemî etnogeneza slavian*, ed. V.D. Baran (Kiev: Naukova dumka, 1978), 5-39; Volodimir D. Baran, „K voprosu ob istocikah slavianskoi kulturî rannego srednevekovia”, *Acta Archaeologica Carpathica* 21 (1981), 67-88, mai ales 76-79; Volodimir D. Baran, „Slovianski rannoserednovicini kulturi ta ihni pidosnovi”, în *Starojitnosti Rusi-Ukraini. Zbirnik naukovih prați*, ed. P.P. Tolociko, Ia.E. Borovskii, B.A. Zvidețkii și O.M. Prihodniuk (Kiev: Kiivs’ka Akademia Evrobiznesu, 1994), 5-13.

⁴⁰ Irina P. Rusanova, „Pamiatniki tipa Penkovki”, *Problemî arheologii* 2 (1978), 114-118; Oleg M. Prihodniuk, „Penkovskaia kultura”, în *Etnokulturaia karta territorii Ukrainskoi SSR v I tâs.*, ed. V.D. Baran, R.V. Terpilovskii și E.V. Maksimov (Kiev: Naukova dumka, 1985), 85-93, mai ales 92; Oleg M. Prihodniuk, „O teritorii formirovania o osnovnâh napravleniah raspostranenia Penkovskoi kulturî”, în *Drevnosti Iugo-Zapada SSSR*, ed. P.P. Bârnica, V.A. Dergacev, R.A. Rabinovici, G.D. Cebotarenko și M.E. Tkaciuk (Kișinev: Știința, 1991), 106-124.

Pripiat, unde, potrivit lui Şciukin, se va fi aflat adevărata patrie primitivă a slavilor⁴¹.

Curând au apărut și alte probleme de nerezolvat. Mulți sunt convinși până în ziua de astăzi că urmele materiale ale culturii Zarubinți, ce pot fi datate între secolul III î.Hr. și secolul I d.Hr., ar fi imaginea arheologică a etniei (și a limbii) proto-slave⁴². Dacă așa ar sta lucrurile, însă, ce se va fi întâmplat cu proto-slavii și cu limba lor după dispariția acestei culturi, chipurile distrusă de sarmați⁴³? La o privire mai atentă, se observă că nu mai puțin de două secole separă cultura Zarubinți de cultura Kiev (ce începe în secolul al III-lea și se termină în secolul al IV-lea), care este atribuită veneților slavii.⁴⁴ Sfârșitul culturii Kiev este marcat de abandonarea mai tuturor așezărilor. Cel puțin un secol desparte acest sfârșit de cele mai timpurii complexe atribuite culturii Praga, care este la rândul ei pusă pe seama slavilor timpurii (sclavinii)⁴⁵. Unde s-au dus proto-slavii după primul secol d.Hr. și de unde s-au întors ei două secole mai târziu, taman în aceeași regiune din care plecaseră strămoșii lor? Cum de s-au transformat ei în slavii culturii Praga, având în vedere că cele mai vechi complexe ale acelei culturi apar în două regiuni aflate cu mult mai la vest, în Galiția și în Bucovina? De ce nu a lăsat migrația slavilor spre Dunărea de Jos și în Balcani niciun fel de urme ale culturii slave pe teritoriul de astăzi al României?

Dat fiind că nu există niciun fel de indiciu despre ce limbă anume era vorbită în așezările culturilor Zarubinți și Kiev, nu se poate stabili niciun fel de legătură între cultura materială din așezările acestor culturi și vreun grup etno-lingvistic sau altul. Mai mult încă, vădita discontinuitate culturală din regiunea despre care este vorba ridică mari semne de întrebare cu privire la concepția unei istorii a slavilor întrevăzută drept o continuă locuire într-una și ace-

eași regiune de la sfârșitul epocii fierului și până în Evul Mediu timpuriu. Pe baza datării câtorva piese metalice, cu precădere fibule sau cataramă, arheologul rus Igor Gavrituhin a trasat pe hartă migrația slavilor din regiunea râului Pripiat, a Niprului mijlociu și a Nistrului superior, adică din presupusa patrie primitivă a slavilor⁴⁶. Niciuna din așezările pe care Gavrituhin le-a pus pe seama așa-zisei „faze 0” a culturii slave timpurii (Petrikau și Vostrau în valea râului Pripiat; Obolon pe Niprul mijlociu; Bernașavka pe Nistru) nu poate fi datată cu certitudine în secolul al V-lea⁴⁷. Rusanova și urmașii ei, printre care se numără și Gavrituhin, care i-a fost student, au pus accentul pe attribute ceramice deoarece în așezările din valea râului Teterev ce trece prin cea parte din Polesie care se afla în apropierea orașului Jitomir, nu au fost găsite decât puține piese metalice cu datare sigură, care să poată servi stabilirii unei cronologii clare. Rusanova a datat urnele lucrate cu mâna descoperite în necropolele de incinerare din Volânia (Miropil, Cerniahiiv și Korceak) numai pe baza unor comparații „din ochi” cu ceramica din Cehoslovacia pe care Borkovski o credea a fi „foarte veche”. În plus, pentru a data complexe ceramice din așezările săpate la Korceak, Rusanova s-a folosit de o interpretare greșită a stratigrafiei așezării fortificate de la Hotamel (lângă Stolín, pe partea cealaltă a râului Pripiat, în Belarus)⁴⁸. Prin urmare, ideea potrivit căreia cultura slavă s-ar fi născut în Polesie nu are absolut nicio bază. Nici nu există vreo dovală materială a deplasării culturilor Zarubinți, Kiev sau Praga înspre sud și sud-vest, direcțiile urmate, pasămite, de migrația slavă, o observație făcută de un arheolog din afara Uniunii Sovietice acum mai bine de 40 de ani de zile⁴⁹. Dacă, așa cum crede Gavrituhin, faza 0 a culturii Praga ar putea fi localizată în cea parte din Polesie ce se află în imediata apropi-

⁴¹ Mark B. Şciukin, „Nekotorâie problemî hronologii cherniahovskoi kulturî i istorii slavian”, în *Rapports du III-e Congrès international d'archéologie slave Bratislava, 7-14 septembre 1975*, ed. B. Chropovský, vol. 2 (Bratislava: VEDA, 1980), 408 și 407 fig. 5; Mark B. Şciukin, „The Balto-Slavic forest direction in the archaeological study of the ethnogenesis of the Slavs”, *Wiadomości Archeologiczne* 51 (1986), 3-30; Mark B. Şciukin, „Rojdenie slavian”, *Stratum+* (1997), nr. 2, 110-147.

⁴² Andrej Pleterski, „Modell der Ethnogenese der Slawen auf der Grundlage einiger neuerer Forschungen”, în *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, ed. Z. Kurnatowska (Wrocław: Werk, 1996), 19-37, mai ales 23.

⁴³ Andrej Pleterski, „Etnogeneza Slavena – metode i proces”, *Starohrvatska prosvjeta* 40 (2013), 8-32, mai ales 15 cu fig. 3.

⁴⁴ Pleterski, „Etnogeneza”, 20.

⁴⁵ Pleterski, „Etnogeneza”, 20.

⁴⁶ Igor O. Gavrituhin, „Hronologija prajskoi kulturî”, în *Et-nogenez i etnokulturnâie kontaktî slavian*, ed. V.V. Sedov (Moscow: Institut Arheologii RAN, 1997), 41 cu fig. 2.

⁴⁷ Gavrituhin, „Hronologija”, 42; Igor O. Gavrituhin, „Kompleksî prajskoi kulturî s datiruiuşcimi veşceami”, în *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19-21 listopada 2001*, ed. P. Kaczanowski și M. Parczewski (Cracovia: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005), 406 și 407 fig. 1.

⁴⁸ Irina P. Rusanova, „Arheologiceskie pamiatniki vtoroi polovini I tiasiaceletii n.e. na teritorii drevlian”, *Sovetskaia arheologia* (1958), nr. 4, 44-45; Irina P. Rusanova, *Slavianskie drevnosti VI-IX v. mejdu Dneprom i zapadnâm Bugom* (Moscow: Nauka, 1973), 21.

⁴⁹ Kazimierz Godłowski, *Frühe Slawen in Mitteleuropa* (Neumünster: Wachholtz, 2005), 78 (textul unei comunicări despre ceramica slavă susținută la Moscova în 1977).

ere a râului Pripiat, atunci valea aceluia râu ar trebui considerată drept patria primitivă a slavilor. Problema este că, departe de a fi goliță de populație din cauza emigrării, regiunea cu pricina pare să fi fost destul de bine populată, în special *după* momentul la care se crede că a avut loc presupusa migrație.

În Europa răsăriteană, adică pe teritoriul fostei Uniuni sovietice, ideea că slavii ar fi autohtoni încă din preistorie, o idee formulată la începutul secolului XX de către Vikentii Hvoika, a fost readusă în prim-plan în timpul, dar mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, ca răspuns la propaganda nazistă care insista asupra semnificației regatului gotic al lui Ermanaric.⁵⁰ Dată fiind absența oricăror izvoare scrise cu privire la prezența slavilor timpurii pe teritoriul de astăzi al Republicii Belarus, al Ucrainei și al Rusiei, în Europa de est forma specifică de demers cultural-istoric ce s-a încetățenit constă în alinierea datelor arheologice cu cele lingvistice. Irina Rusanova, bunăoară, credea că ceramica de tip Praga-Korceak e slavă pentru că răspândirea ei coincide cu răspândirea celor mai vechi hidronime slave⁵¹. Împotriva ideilor conducătorului ei de doctorat, Piotr Tretiakov, și a vederilor sale autohtoniste (în măsura în care Tretiakov credea că slavii trăiseră din timpuri preistorice pe teritoriul Uniunii Sovietice), Rusanova îi aducea pe slavi de pe meleaguri aflate mult mai la vest, pe teritoriul actual al Poloniei⁵². Părerile ei în această privință nu se deosebeau de cele ale lui Valentin Sedov, potrivit căruia purtătorii culturii Przeworsk (care, credea el, erau veneti, adică slavi) migraseră în regiunea Niprului superior în decursul primelor două secole d.Hr. Deși și-a publicat această teorie la sfârșitul anilor '70, Sedov a început să insiste asupra ei mai ales după proclamarea independenței Ucrainei și destrămarea Uniunii Sovietice în 1991⁵³. Teoriile lui

Sedov au fost adoptate *tale quale* de mulți arheologi și istorici ruși, foarte probabil ca reacție la autohtonismul arheologilor ucrainieni, care, la rândul lor, au început să insiste asupra faptului că patria primitivă a slavilor s-ar fi aflat pe teritoriul de azi al Ucrainei⁵⁴.

ed. G.G. Litavrin (Moscova: Nauka, 1993), 119-130; Valentin V. Sedov, *Ocerki po arheologii slavian* (Moscova: Rossiiskaia Akademia Nauk. Institut arheologii, 1994); Valentin V. Sedov, „Pervai etap slavianskogo raseleniia v basseinah ozer Ilmena i Pskovskogo”, în *Novgorodskie arheologiceskie citenia. Materiali naucinnoi konferenții, posviașcennoi 60-letiiu arheologiceskogo izuceniia Novgoroda i 60-letiiu so dnia rojdeniia osnovatelii Novgorodskoi arheologiceskoi ekspediții A.V. Arțihovskogo. Novgorod, 28 sentiabria-2 oktiabria 1992 g.*, ed. V.L. Ianin și P.G. Gaidukov (Novgorod: Novgorodskii gosudarstvennâi obâedinnâi muzei-zapovednik, 1994), 127-137; Valentin V. Sedov, *Slaviane v ranem srednevekovie* (Moscova: Institut Arheologii RAN, 1995); Valentin V. Sedov, „Proishojdenie slavian i mestonahojdenie ih prarodiny. Rasselenie slavian v V-VII vv.”, în *Ocerki istorii kul'turi slavian*, ed. V.K. Volkov, V.Ia. Petruhin, S.M. Tolstaia și B.N. Floria (Moscova: Indrik, 1996), 15-115; Sedov, „Sovremennoe sostainie”, 21-40; Sedov, „Etnogenez slavian”, 140-153; Valentin V. Sedov, „Nacialo slavian”, în *Slaviane i Rusi. Koņeptii, rojdeniie trehvekovoii polemikoii, v hrestomatiinom izlojenii* (Moscova: Nauka, 1998), 132-136; Valentin V. Sedov, „Slavianskii mir nakanune raspada iazâkovoi obșcinosti”, în *Slavianskie literaturî, kultura i folklor slavianskih narodov. XII Mejdunarodnâi sâezd slavistov (Krakov, 1998). Doklady rossiiskoi delegații*, ed. S.V. Nikolskii (Moscova: Nasledie, 1998), 277-286; Valentin V. Sedov, „Vozmojnosti razlicinâh nauk v osvješcenii slavianskogo etnogenezâ”, în *Slaviane i Rusi. Koņeptii, rojdeniie trehvekovoii polemikoii, v hrestomatiinom izlojenii* (Moscova: Nauka, 1998), 129-132; Sedov, „Etnokulturaia diferențiația”, 143-145; Valentin V. Sedov, „O rasselenii dunaiskih slavian na Vostocinoveuropeiskoi ravnine”, *Vostocinaia Evropa v drevnosti i srednevekovie* 11 (1999), 39-41; Valentin V. Sedov, „Migrația dunaiskih slavian v Vostocinuii Evropu”, *Arheologia i istoria Pskova i Pskovskoi zemli* (2000), 160-165; Valentin V. Sedov, „O migraci Slovanu ze středniho Podunaji do východni Evropu”, în *Velká Morava mezi východem a západem. Sbornik příspěvku z mezinárodní vedecké konference Uherské Hradiště, Stare Město 28.9-1.10.1999*, ed. L. Galuška, P. Kouřil și Z. Meřinský (Brno: Archeologický ústav Akademie věd České Republiky, 2001), 339-347; Valentin V. Sedov, *Slaviane. Istoriko-arheologiceskoe issledovanie* (Moscova: Iazâki slavianskoi kul'turi, 2002); Valentin V. Sedov, *Slaviane v rimskoe vremia. XIII Mejdunarodnâi sâezd slavistov (Sloveniiia, 2003)* (Moscova: Institut Arheologii RAN, 2003); Valentin V. Sedov, „Keramika V-VII vekov kriviciskogo areala”, în *Zbornik na počest Darily Bialekovej*, ed. G. Fusek (Nitra: Archeologický ustav Slovenskej akademie vied, 2004), 335-340; Valentin V. Sedov, *Slaviane. Drevnerusskaia narodnosti: istoriko-arheologiceskie issledovania* (Moscova: Znak, 2005).

⁵⁴ Sergei A. Ivanov, „Slavianskaia etnicnosti kak metodologiceskaia problema”, *Slavianovedenie* (1993), nr. 2, 23-26.

⁵⁰ Kostiantin Ivangorodskii, *Etnicina istoria shidnih slovian u suceasnii istoriografii (ukrainskii, biloruskii i rosiiskii diskursi)*(Cerkasi: Iu. Ceabanenko, 2018), 8.

⁵¹ Rusanova, „O keramike”, 148.

⁵² Rusanova, *Slavianskie drevnosti*, 201-210.

⁵³ Valentin V. Sedov, „Die erste Welle slawischer Ansiedlung im Nordwesten Osteuropas und die Ostseefinnen”, în *Cultural Heritage of the Finno-Ugrians and Slavs Papers Presented by the Participants in the Soviet-Finnish Archaeological Symposium, 10-16 May 1990 in Tallinn*, ed. V. Land și J. Selirand (Tallinn: Varrak, 1992), 62-77; Sedov, „Etnogenez slavian”, 34-55; Valentin V. Sedov, „Stanovlenie i etnogenez slavian (po dannâm arheologii i gidronimii)”, în *Istoriia, kultura, etnografiia i folklor slavianskih narodov. XI Mejdunarodnâi sâezd slavistov, Bratislava, sentiabri 1993 g. Dokladi rossiiskoi delegații*,

Dat fiind că anților li s-a atribuit cultura Penkovka, mulți au adoptat ideea istoricului ucrainean Mihailo Hrușevski, potrivit căruia anții sunt strămoșii ucrainenilor de astăzi⁵⁵. Printre arheologii ucrainieni,

Pentru autohtonismul ucrainean, vezi Rostislav V. Terpilovskii, *Rannie slaviane Podesenia III-V vv.* (Kiev: Naukova dumka, 1984); Volodimir D. Baran, *Prajskaia kultura Podnestrovia po materialam poselenii u s. Rașkov* (Kiev: Naukova dumka, 1988); Baran, „Entstehung“, 29-51; E.M. Maksimov și Rostislav V. Terpilovskii, „Kievskaiia kultura“, în *Slaviane i ih sosedi v konțe I tâsiaceletia do n. e. - pervoi polovine I tâsiaceletia n.e.*, ed. I.P. Rusanova și E.A. Sâmonovici (Moscow: Nauka, 1993), 106-122; Baran, „Slovianski rannoserednovicini kulturi“, 5-13; Rostislav V. Terpilovskii, „Praslovianski starojitnosti shidnoi Evropi. Perspektivi pošuku“, în *Starojitnosti Rusi-Ukraini. Zbirnik naukovih prať*, ed. P.P. Tolociko, Ia.E. Borovskii, B. A. Zvidetkii și O.M. Prihodniuk (Kiev: Kiivska Akademia Evrobiznesu, 1994), 73-79; Rostislav V. Terpilovskii și D.I. Levchenko, „Slovianske poselennia seredini I tis. n. e. poblizu s. Sencea v Serednomu Posulli“, *Poltavskii arheologichnii zbirnik* 2 (1994) 45-68; Volodimir D. Baran, „Dotychczasowe osiągnięcia i problemy badań nad kulturą wczesnosłowiańską“, *Slavia Antiqua* 37 (1996), 21-53; Rostislav V. Terpilovskii și Oleksandr V. Șekun, *Oleksandrivka 1 - bagatoșarove rannoslavianske poselennia bilia Cernigova* (Cernigiv: Siverians'ka dumka, 1996); Volodimir D. Baran, „Sklavini ta anti u svitli novikh arheologicinih djerel“, în *Problemi pohodjennia ta istoricynogo rozvtku sloviań. Zbirnik naukovih statei prisviaceni 100-ricicju z dnia narodjennia Viktora Platonovicea Petrova*, ed. V.D. Baran, R.V. Terpilovskii și N.S. Abașina (Kiev/Lviv: RAS, 1997), 119-133; Volodimir V. Baran, „Venedi, sklavini ta anti u svitli arheologicinih djerel“, în *Problemi slavianskoi arheologii*, ed. V.V. Sedov (Moscow: Institut Arheologii RAN, 1997), 154-165; E.V. Maksimov, „Etnokulturna situația na Ukraini v I tis. n.e. (za arheologicinimi materialami)“, în *Problemi pohodjennia ta istoricynogo rozvtku sloviań. Zbirnik naukovih statei prisviaceni 100-ricicju z dnia narodjennia Viktora Platonovicea Petrova*, ed. V. D. Baran, R.V. Terpilovski și N.S. Abașina (Kiev/Lviv: RAS, 1997), 26-35; Rostislav V. Terpilovskii, „Do problemi pohodjennia rannoserednovicinih kultur Podniprovia“, în *Problemi pohodjennia ta istoricynogo rozvtku sloviań. Zbirnik naukovih statei prisviaceni 100-ricicju z dnia narodjennia Viktora Platonovicea Petrova*, ed. V.D. Baran, R.V. Terpilovskii și N.S. Abașina (Kiev/Lviv: RAS, 1997), 111-118; Volodimir D. Baran, „The Veneti, Sclaveni and Antae in the light of archaeology“, *Ukrainian Review* 45 (1998), nr. 1, 49-63; Rostislav V. Terpilovskii, „Nasledie kievskoi kulturı v V-VI v.“, în *Archeologia o poczatkach Słowian. Materiaty z konferencji, Kraków, 19-21 listopada 2001*, ed. P. Kaczanowski și M. Parczewski (Cracovia: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005), 387-402; Volodimir D. Baran, *Slovianske poselennia seredini I tisiaciolittia našoi eri bilia sela Teremți na Dnistri* (Kiev: Institut arheologii NAN Ukraini, 2008).

⁵⁵ Mihailo Hrușevski, „Anti: urivok z istorii Ukraini i Rusi“, *Zapiski Naukovogo Tovaristva Imeni Șevcenka* 21 (1898), 1-16.

Oleg Prihodniuk a luat poziția cea mai apropiată de ideile lui Hrușevski, pe care, de altfel, l-a și citat în lucrările sale, dar numai în cele publicate după declararea independenței Ucrainei⁵⁶. Între timp, Baran continua să creadă că purtătorii culturii Cerneahov erau ucraineni, nu (numai) slavi.⁵⁷

Nimic surprinzător, așadar, în faptul că în 2017, când după o serie de acorduri de încetare a focului încălțate unul după altul, războiul a reizbucnit cu o violență neobișnuită pe frontul ruso-ucrainean din Donbas, așezările atribuite până atunci culturii Penkovka din partea Ucrainei aflată la vest de Nipru au fost scoase de pe lista de situri locuite pasămite de către anți⁵⁸. Potrivit lui Igor Gavrituhin, slavii s-au așezat pe teritoriul de azi al Moldovei încă de la mijlocul secolului al V-lea.⁵⁹ Anul în care Gavrituhin a publicat, dimpreună cu Michel Kazanski, asemenea idei este cel în care primul ministru al Republicii Moldova, Pavel Filip a interzis orice vizite oficiale ale unor angajați ai guvernului în Rusia, o măsură îndreptată împotriva președintelui Igor Dodon, care tocmai își declarase atitudinea pro-rusă și intenția de a-și aduce țara cât mai aproape posibil de Rusia, atât din punct de vedere politic, cât și economic. Studiile lui Gavrituhin privitoare la cultura Praga atribuită slavilor timpurii sunt toate publicate după destrămarea Uniunii Sovietice și au fost scrise într-un spirit pur autohtonist⁶⁰. Până în ziua de as-

⁵⁶ Oleg M. Prihodniuk, „Anti ta Vizantiia“, *Arheologia* (1991), nr. 2, 134; Oleg M. Prihodniuk, „Anti ta avari“, în *Problemi pohodjennia ta istoricynogo rozvtku sloviań. Zbirnik naukovih statei prisviaceni 100-ricicju z dnia narodjennia Viktora Platonovicea Petrova*, ed. V.D. Baran, R.V. Terpilovskii și N.S. Abașina (Kiev/Lviv: RAS, 1997), 142.

⁵⁷ Volodimir D. Baran, „Slaviano-ukrainskie drevnosti“, în *Ukrainfi. Maket toma serii „Narodi i kulturi“*, ed. A.P. Ponomarov, vol. 1 (Moscow: Institut etnologii i antropologii im. N.N. Mikluha-Maklaia RAN, 1994), 36-70.

⁵⁸ Igor O. Gavrituhin, „K atribuii slavianskih pamiatnikov V-VII vekov na Iujnom Buge“, în *Evropa od Latena do Srednevekovia: varvaskii mir i rojdenie slavianskih kultur. K 60-letiiu A.M. Oblomskogo*, ed. V.E. Rodinkova și O.S. Rumianțeva (Moscow: Institut Arheologii RAN, 2017), 51-62.

⁵⁹ Igor O. Gavrituhin și Michel Kazanski, „O vremeni poivavlenia slavian na teritorii Moldovi“, în *Drevnosti. Issledovaniia. Problemı. Sbornik statei v cest' 70-letiiu N. P. Tel'nova*, ed. V.S. Sinika și R.A. Rabinovici (Chișinău/Tiraspol: Biblioteca Stratum, 2017), 333-354.

⁶⁰ Igor O. Gavrituhin, „Hronologia prajskoi kulturı“, în *Et-nogenez i etnokulturnae kontakti slavian*, ed. V.V. Sedov (Moscow: Institut Arheologii RAN, 1997), 39-52; Igor O. Gavrituhin, „Nacialo velikogo slavianskogo rasselenie na iug i zapad“, în *Arheologicini studii*, ed. P.P. Tolociko, vol. 1 (Kiev/Cernivți: Prut, 2000), 72-90; Igor O. Gavrituhin,

tăzi, Gavrituhin continuă să promoveze ideea unei lumi slave, care ar fi pasămite vizibilă din punct de vedere arheologic prin intermediul mai multor culturi răspândite pe teritoriul întregii părți europene a fostei Uniunii Sovietice, din Belarus (cultura Tușemlia) și Ucraina (cultura Penkovka) și până în Rusia de nord-vest (cultura tumulilor lungi) și în Tatarstan (cultura Imenkovo). Ideea unei unități fundamentale a lumii slave este imaginea în oglindă a principiilor pe care se bazează cercetările de slavistică din filologie⁶¹.

La un moment dat, totuși, ideile lui Sedov au fost repede abandonate în favoarea autohtonismului, cu accent pe o înlănțuire de culturi arheologice ce începe în preistorie. Fenomenul acesta a devenit atât de pregnant, încât i s-a dat chiar un nume – *udrevnenie*⁶². Deja se vorbește de slavii din Rusia centrală

„Hronologia prajskoi kulturî Belorusskogo Polesia”, *Histarâcina-arhealagicinî Zbornik* 18 (2003), 123-138; Igor O. Gavrituhin, Nikolai V. Lopatin și Andrei M. Oblomskii, „Novâie rezultâtî izucenia ranneslavianskih drevnostei lesnogo Podneprovia i Verhnego Podvinia (tezisy k konceptii slavianskogo etnogeneza)”, în *Slavianskii mir. Poles'ia v drevnosti i srednevekov'e. Materiali Mejdunarodnoi istoriko-arheologiceskoi konferenții, 19-20 oktiabria 2004 g. Gomel'*, ed. O.A. Makușnikov (Homel': Gomel'skii gosudarstvennâi universitet imeni Franțîșta Skorinî, 2004), 39-50.

⁶¹ Igor O. Gavrituhin, „Poniatie prajskoi kulturî”, în *Slojenie russkoi gosudarstvennosti v kontekste rannesrednevekovoi istorii Starogo sveta. Materiali mejdunarodnogo konferenții, sostoiavșeisea 14-18 maia 2007 goda v Gosudarstvennom Ermitaje*, ed. B.S. Korotkevici, D.A. Macinskii și T.B. Senicenkova (Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 2009), 18-19. Pentru cercetările de slavistică din filologie, vezi Helmut Keipert, „Die große Ähnlichkeit der slavischen Sprachen als Stereotyp der slavischen Philologie”, în *Stereotyp und Geschichtsmythos in Kunst und Sprache. Die Kultur Ostmitteleuropas in Beiträgen zur Potsdamer Tagung, 16-18 Januar 2003*, ed. K. Berwanger și P. Kosta (Frankfurt am Main/New York: Peter Lang, 2005), 39-49.

⁶² Terpilovski, „Do problemi pohodjenia”, 111-118; Nikolai V. Lopatin, „Grupî drevnostei V-VIII vv. n. e. v Verhnem Podneprovie i na Severo-Zapade Rossii (po keramiceskim materialam)”, în *Archeologia o poczatkach Slowian. Materialy z konferencji, Kraków, 19-21 listopada 2001*, ed. P. Kaczanowski și M. Parczewski (Cracovia: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005), 463-478; Terpilovskii, „Nasledie”, 387-402; Nikolai V. Lopatin, „Osnovnâie konceptii zaselenia slavianami Severo-Zapada Russkoi ravninî”, *Arheologia i istoria Pskova i Pskovskoi zemli* (2006), 333-341; Andrei M. Oblomskii, „O rannesrednevekovâh slavianskih drevnostiah v basseine Dona”, *Stratum+* (2011), nr. 5, 51-60; A. G. Furasiev, „Fenomen kievskoi arheologiceskoi kulturî i ranneslavianskoe edinstvo”, în *Istoki slavianstva i Rusi. Sbornik statei*

pe baza unor descoperiri din regiunile Tambov și Riazan, care se află la mare distanță de presupusa patrie primitivă și n-au nimic de a face nici cu cultura Praga, nici cu cultura Penkovka⁶³. În Belarus, teoria lui Sedov potrivit căreia slavii timpurii au cucerit o populație vorbitoare a unei (sau a unor) limbi baltice a fost criticată de unii și acceptată de către alții⁶⁴. Cu toate acestea, atât arheologii, cât și

po materialam X citenii pamiati Annî Macinskoi (Staraia Ladoga, 24-25 dekabria 2005 g), ed. D.A. Macinski (Sankt-Petersburg: Nestor-Istoria, 2012), 166-174; Andrei M. Oblomskii, „Pamiatniki VI-VII v. v verhnem Podone. Napravlenia kolonizații territorii”, în *Slaviane vostocinoi Evropi nakanune obrazovaniia drevnerusskogo gosudarstva. Materiali mejdunarodnoi konferenții, posviașcennoi 110-letiu so dnia rojdeniia Ivana Ivanovicea Liapuškina (1902-1968), 3-5 dekabria 2012 g.*, Sankt-Petersburg, ed. O.A. Șceglova și V.M. Goriunova (Sankt-Petersburg: SOLO, 2012), 125-129. Pentru conceptul de *udrevnenie*, vezi Dittmar Schorkowitz, „Die Herkunft der Ostslaven und die Anfänge des Kiever Reiches in der postsowjetischen Revision”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 48 (2000), 570.

⁶³ S.I. Andreev și N.V. Filimonova, „Ranneslavianskie kulturî v Tambovskoi obl'”, în *Verhnee Podone: arheologia, istoria. Vypusk 3 k 65-letiu so dnia rojdeniia B. A. Folomeeva (1942-2001) i 25-letiu so dnia naciala arheologo-geograficeskih rabot na Kulikovom pole (1982-2007)*, ed. O.V. Burova, A.N. Naumov și N.K. Fomin (Tula: Gosudarstvennâi muzei-zapovednik „Kulikovo pole”, 2009), 18-24; Iliia R. Ahmedov și A.P. Gavrilov, „'Slavianskie' fibulî v drevnostiah riazanskih finnov: starâe i novâe nahodki”, în *Elite ou égalité. Severnaia Rusi i kulturnâie transformaii v Evrope VII-XII v.*, ed. N.I. Platonova (Sankt-Petersburg: Izdatelskii dom „Branko”, 2017), 71-89.

⁶⁴ Pentru critica ideilor lui Sedov, vezi Leonid D. Pabol', „Poloțkaia zemlia i slaviane”, în *Istoria i arheologia Poloțka i Poloțkoi zemli. Konferenția, posviașcenaia 1125-letiu Poloțka (1987 g.)* (Poloțk: PIAZ, 1987), 39-42; Leonid D. Pabol', „Slaviane na pišmovâh i arhelahicinâh krânițah (I-IX stst.)”, în *Slaviane: adzinstva i mnagastainasť. Miĵnarodnaia kanferențâia, 24-27 maia 1990. Tezisy dakladau i pavedamlenniau*, ed. M. V. Birâla, vol. 2 (Minsk: ŢNB AN BSSR, 1990), 61-63; Evgenii A. Șmidt, „Slaviane v verhoviah Dnepra”, în *VI Mejdunarodnâi kongress slavianskoi arheologii, g. Prilep, Iugoslavia, 1990 g. Tezisy dokladov, podgotovlennâh sovetskimi isledovateliami*, ed. V.V. Sedov (Moscova: Nauka, 1990), 113-115; Evgenii A. Șmidt, „Plemenâ verhov'ev Dnepra v IV-VII vv. n.e.”, în *Etnogenez i etnokulturnâie kontakti slavian*, ed. V.V. Sedov (Moscova: Institut Arheologii RAN, 1997), 344-351. Mai recent, însă, ideile lui Sedov au priză la arheologii din Belarus: Vadim I. Șadâra, „K istorii naselenia severnoi Belarusi v I tās. n.e.”, în *Naselnițtva Belarusi i sumejnâh teritorâi u epohu jaleza. Tezist dakladau kanferențâi prâsviacionai 80-goddaio z dnia naradjenia A.G. Mitrofanova* (Minsk: fără editură, 1992), 107-109; Vadim I. Șadâra, „Da pătannia ab roli eurapeâskih etnakulturnâh prașesau I tās. n.e. u etna-

istoricii se mai agață încă de mitul „leagănelui comun” al tuturor popoarelor slave⁶⁵. Recenta literatură arheologică privitoare la slavii timpurii e plină de confuzii teoretice, de metodologii greșite și de aspirații naționaliste, pe scurt, pentru a-l cita pe istoricul ucrainean Kostiantin Ivanhorodski, „un fals pseudo-științific”⁶⁶. În cele ce urmează, doresc să ilustrez această concluzie cu două studii de caz, unul privitor la Rusia de nord-vest, celălalt la Tatarstan.

La începutul carierei sale, Valentin Sedov se declara de accord cu Aleksandr Spițan cu privire la atribuirea așa-zisilor tumuli lungi krivicilor, un trib menționat în *Povestea vremurilor ce au trecut ca locuind „la izvoarele Volgăi, ale Dvinei și ale Niprului”* și având ca principal centru orașul Smolensk⁶⁷. Astfel de tumuli au fost găsiți și de-a lungul cursurilor superioare ale râurilor Velikaia, Dvina de Vest și Lovat, precum și pe ambele maluri ale lacului Peipus, așadar și în partea de sud-est a Estoniei de azi. Tumuli lungi sunt într-adevăr construcții de dimensiuni impresionante ce ajung până la 100 m lungime, ceea ce implică un înalt grad de organizare a muncii colective⁶⁸. Sedov credea că cele mai vechi necropole cu tumuli lungi trebuie dateate în secolul al VI-lea, punându-le astfel în legătură cu tumuli din Lituania de răsărit⁶⁹. Trei decenii mai târziu și în acord cu ideile sale despre etnogeneza slavă, Sedov a început să promoveze ideea potrivit căreia cultura tumulilor lungi ar fi rezultatul unei

geneze Belarusau”, în *Slaviane i ih sosedi. Arheologia, numizmatika, etnologia*, ed. A.A. Egoricenko (Minsk: Vėdi, 1998), 86-90; Gheorghii V. Ștăhov, „Balti i slaviane u VI-VIII stst.”, în *Starajătnaia Belarusi. Ad perșapaceatkovaga zasialennia da siaredzinî XIII st.*, ed. M.P. Kaștiuk (Minsk: VP Ekaperspektăva, 2000), 125-135; A.M. Medvedev, *Verhnee Ponemanie v jeleznom veke i rannem srednevekovie* (Minsk: Belaruskaia navuka, 2011).

⁶⁵ Kostiantin Ivangorodski, „Metodologicini pidhodi do etnogenezu shidnih slovian u suceasni biloruskii istoriografii”, *Symposium historiographicum Czercasiensium 2* (2017), 66-83.

⁶⁶ Ivangorodskii, *Etnicina*, 273.

⁶⁷ *Povesti vremennâh let*, ed. D.S. Lihacev și V.P. Adrianova-Peretts, vol. 1 (Moscova/Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950), p. 11; Valentin V. Sedov, „Krivici”, *Sovetskaia arheologia* (1960), nr. 1, 47-62; A.A. Spițan, „Udlinennâie i dlinnâie russkie kurgani”, *Zapiski otdelenia russkoi i slavianskoi arheologii Russkogo arheologiceskogo obșcestva* 5 (1903), nr. 1, 196-202.

⁶⁸ Andres Tvauri, „Migrants or natives? The research history of long barrows in Russia and Estonia in the 5th -10th centuries”, în *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North*, ed. J. Nuorluoto (Helsinki: University of Helsinki, 2007), 1.

⁶⁹ Sedov, „Krivici”, 47 și 49-50.

migrații de la vest, anume de pe teritoriul Europei centrale, care s-ar fi petrecut în secolul al V-lea. Imigranții, ați ghicit, erau purtători ai culturii Przeworsk, așadar, din nou, veneți slavi, iar ei s-ar fi amestecat repede cu băștinașii vorbitori de limbi baltice sau fino-ugrice⁷⁰. Această teorie va fi fost chipurile confirmată de analiza lingvistică a scrisorilor pe scoarță de mesteacăn găsite în cursul săpăturilor de la Novgorod, toate dateate după anul 1000 (așadar cu cel puțin 400 de ani mai târziu), dar scrise într-o limbă considerată a fi extrem de arhaică, mai ales din cauza absenței unei schimbări fonetice cunoscute sub numele de „cea de-a doua palatalizare”⁷¹.

Teoria lui Sedov i-a atras pe mulți și mai sunt încă arheologi ruși care o susțin⁷². Alții, însă, au sesizat probleme destul de serioase cu scenariul întocmit de Sedov. De exemplu, el se vedea silit să recunoască că veneții slavi ce sosiseră în nord-vestul Rusiei și începuseră să-și îngroape morții sub tumuli nu aveau asemenea obiceiuri în regiunea central-europeană din care se presupune că vor fi venit și unde nu sunt cunoscuți niciun fel de tumuli

⁷⁰ Valentin V. Sedov, „Nacialo slavianskogo osvoeniia territorii Novgorodskoi zemli”, în *Istoria i kultura drevnerusskogo goroda*, ed. G.A. Fedorov-Davădov, E.A. Răvina și A.S. Horošev (Moscova: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1989), 14-15; Valentin V. Sedov, „Drevnosti Severo-zapadnoi ceasti Vostocinoi Evropi vo vtoroi polovine I tăsiaceletia n.e.”, în *Finni v Evrope VI-XV veka. Pribaltiisko-finskie narodi. Istoriko-arheologiceskie isledovania I: Formirovanie pribaltiskih finov, plemena Finliandii i Iugo-Vostocinoi Pribaltiki*, ed. A.N. Kirpicinikov și E.A. Riabinin, vol. 1 (Moscova: Institut Arheologii AN SSSR, 1990), 28-29; Valentin V. Sedov, „Nacialo slavianskogo raselenia v baseinah ozer Il'mena i Pskovskogo”, *Arheologia i istoria Pskova i Pskovskoi zemli* (1992), 23; Sedov, „Pervâi etap”, 127-137; Valentin V. Sedov, *Drevnerusskaia narodnost. Istoriko-arheologiceskoe isledovanie* (Moscova: Iazăki russkoi kulturî, 1999), 122-123; Valentin V. Sedov, „Stanovlenie kulturî pskovskih dlinâh kurganov”, *Stratum+* (2000), nr. 5, 26-31; Valentin V. Sedov, „Sever Vostocino-Evropeskoi ravninî v period pereselenia narodov i v rannem srednevekovie (predăstoria severnovelikorusov)”, *Kratkie soobșcenia Instituta Arheologii AN Rossii* 218 (2005), 14-18.

⁷¹ Sedov, „Drevnosti Severo-zapadnoi ceasti”, 27-28; Sedov, „Die erste Welle”, 71; Sedov, „Stanovlenie kulturî”, 30; Sedov, *Slaviane. Istoriko-arheologiceskoe isledovanie*, 363.

⁷² De exemplu, A. N. Bașenkin, „Slaviane na vostoce Novgorodskoi zemli. V-IX vv.”, în *Trudy II (XVII) vsrossiiskoogo arheologiceskogo săezda v Suzdale*, ed. A.P. Derevianko și N.A. Makarov (Moscova: Institut Arheologii RAN, 2008), 194-195; Sergei V. Popov, „Pikk-käabaste kultuur”, în *Setomaa, 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 120 aastani*, ed. H. Valk, A. Selart și A. Lillak (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009), 121.

lungi⁷³. Arheologul sovietic s-a folosit de piese metalice pentru a data, dar și pentru a trasa migrația.⁷⁴ Cu toate acestea, multe dintre piesele metalice discutate de Sedov au o largă răspândire în zona împădurită a Europei răsăritene și, prin urmare, nu pot fi legate de nicio migrație⁷⁵. Unii au respins atribuirea etnică propusă de Sedov: cultura tumulilor lungi ar reprezenta populația locală, vorbitoare de limbi fino-ugrice, nu pe slavi.⁷⁶ Alții au mers încă și mai departe, respingând însăși atribuirea etnică: cultura tumulilor lungi n-ar fi nimic altceva decât o denumire generică pentru o serie de situri arheologice cu tradiții culturale diferite⁷⁷. Studiul detaliat al stratigrafiei acestor tumuli a arătat că ei erau construiți nu dintr-odată, ci treptat, plecând de la

tumuli de dimensiuni relativ mici și de formă fie dreptunghiulară, fie ovală⁷⁸. Aceasta înseamnă că tumulii lungi sunt morminte colective, probabil de familie. Având în vedere raritatea pieselor ce ar putea semnala statutul social ridicat (ca de exemplu, armele), unii propun chiar interpretarea tumulilor lungi drept o reflectare a unei confederații religioase, adică a unei uniuni de cult.⁷⁹

Ca urmare a declarației de independență a Ucrainei în 1991, dat fiind că patria primitivă a slavilor se afla de acum în afara teritoriului Rusiei, chestiunea slavilor timpurii din nord-vestul Rusiei a căpătat pe neașteptate o nouă dimensiune. Mai mult de jumătate din studiile lui Sedov privitoare la această problemă sunt publicate după 1991, inclusiv cele privitoare la originea culturii tumulilor lungi⁸⁰. Teoriilor imigraționiste ale lui Sedov, alții le-au răspuns mai recent cu soluții autohtoniste. În anii '90, se vorbea de slavizarea regiunii de nord-vest a Rusiei prin intermediul unei variante nordice a culturii Kiev, de care se leagă așezările de tip Zaozerie-Uzmen de pe cursul superior al râului Dvina de Vest. Această variantă ar fi rezultatul a două migrații, una dinspre Niprul superior (datată într-a doua jumătate a secolului III), iar cealaltă dinspre Desna (datată la începutul secolului al IV-lea)⁸¹. Lăsând la o parte presupunerile neverificate (și, de asemenea, greșite), cum că slavii ar fi purtătorii culturii Kiev, se observă că noile teorii se bazează în principal pe definirea formelor ceramice, la rândul lor rezultatul unor reconstrucții bazate pe fragmente descoperite în săpătură⁸².

⁷³ Valentin V. Sedov, „Stanovlenie kurgannoi obriadnosti v rannesrednevekovom slavianskom mire”, în *Problemi pohodjennia ta istoricnogo rozvitku sloviaan. Zbirnik naukovih statei prisviaceni 100-ricicju z dnia narodjennia Viktora Platonovicea Petrova*, ed. V.D. Baran, R.V. Terpilovskii și N.S. Abašina (Kiev/Lvov: RAS, 1997), 134-135; Tvauri, „Migrants or natives?”, 9.

⁷⁴ Sedov, *Slaviane v ranem srednevekovie*, 218-229; Valentin V. Sedov, „Belorusskoe Podvine i Smolenskoe Podneprove v period Velikogo pereselenia narodov”, *Rossiiskaia arheologija* (1998), nr. 2, 54-67.

⁷⁵ Michel Kazanski, „Les Slaves dans la zone forestière d'Europe orientale au début du Moyen Age”, în *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient. Actes du colloque international tenu au Collège de France en octobre 1997*, ed. M. Kazanski, A. Necessian și C. Zuckerman (Paris: P. Lethielleux, 2000), p. 24; Michel Kazanski, „Orujie 'zapadnogo' i 'iujnogo' proishojdeniia v lesnoi zone Rossii i Belorussii v naciale srednevekov'ia”, în *Lesnaia i lesostepnaia zoni Vostocnoi Evropy v epohi rimskih vliianii i Velikogo preseleniia narodov*, ed. A.N. Naumov (Tula: Gosudarstvennâi muzei-zapovednik «Kulikovo Pole», 2007), 304-325; Michel Kazanski, „The armament, horsemen's accoutrements, and riding gear of the Long Barrow Culture (fifth to seventh centuries)”, *Archaeologia Baltica* 8 (2007), 238-253.

⁷⁶ Gleb S. Lebedev, „Novâie dannâie o dlinnâh kurganah i sopkah”, *Problemi arheologii i etnografii* 1 (1977), 37-46; Gleb S. Lebedev, „O vremeni poivleniia slavian na severo-zapade”, în *Severnaia Rusi i ee sosedi v epohu rannego srednevekovia. Mevjuzovskii sbornik*, ed. A.D. Stoliar (Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1982), 29-39; V.Ia. Konečkii, „Pogrebalinâie pamiatniki kulturî dlinnâh kurganov: proishojdenie i evoluiții form”, *Prošloe Novgoroda i Novgorodskoi zemli* (1997), 21-27.

⁷⁷ Elena R. Mihailova, „Lokalnâie varianti veșcevoogo kompleksa kulturî pskovskih dlinnâh kurganov”, *Acta Archaeologica Albaruthenica* 8 (2012), 69-82; Elena R. Mihailova, „Kultura dlinnâh kurganov v Iugo-Vostocnoi Estonii: obșcie certî i regionalnâie osobenosti”, în *Ajast ja ruumist Uurimusi Mare Auna auks*, ed. Ü. Tamla și V. Lang (Tallinn/Tartu: Ajaloo Institut, 2014), 211-230.

⁷⁸ Mare Aun, „Pikk-kääbaste ehitused”, *Setumaa* 3 (2005), 97-120; Elena R. Mihailova, „Kultura pskovskih dlinnâh kurganov - kultovâi soiuz? K postanovke problemî”, *Stratum+* (2018), nr. 5, 108-109.

⁷⁹ Elena R. Mihailova, „Kultura pskovskih dlinnâh kurganov”, 114.

⁸⁰ Sedov, „Naciale slavianskogo raselenia”, 22-24; Sedov, „Pervâi etap”, 127-137; Sedov, „Stanovlenie kulturî”, 26-31; Sedov, „Keramika”, 335-340; Sedov, „Sever Vostocino-Evropeiskoi ravnini”, 12-22.

⁸¹ Nikolai V. Lopatin și A.G. Furașev, *Severnâie rubeji ranneslavianskogo mira v III-V v. n. e.* (Moscow: Institut Arheologii RAN, 2007). Vezi, de asemenea, Lopatin, „Osnovnâie konceptii”, 335-336; Ivan I. Eremeev și O. F. Dziuba, *Ocerki istoriceskoi geografii lesnoi ceasti puti iz variag v greki. Arkheologiceskie i paleogeograficeskie isledovania mejdû Zapadnoi Dvinoi i ozerom Ilmen* (Sankt-Petersburg: Nestor-Istoria, 2010), 394-402; Nadejda I. Platonova, „Problems of early medieval Slavonic archaeology in Russia (a view from St. Petersburg)”, *Post-classical Archaeologies* 6 (2016), 395-397.

⁸² Johan Callmer, „At the watershed between the Baltic and the Pontic before Gnezdovo”, în *From Goths to Varangi-*

Mult mai interesante mi se par totuși descoperirile din regiunea lacului Udomlia, aflat în partea de nord a regiunii Tver, descoperiri care au dat și mai multă apă la moară discuțiilor despre prezența slavilor timpurii în nord-vestul Rusiei⁸³. Bordeiele cu pietrar, dar și ceramica lucrată cu mâna din așezarea de la Iurevskaia Gorka au fost datate larg între secolele VI și VIII și atribuite bineînțele slavilor⁸⁴. Această așezare este mai nou atribuită unui grup de populație din sud, pe baza câtorva observații regionale: un mare număr de fusaiole găsite în așezare, spre deosebire de alte așezări învecinate, în care astfel de descoperiri ar fi rare sau puține; necropole de incinerare fără tumuli, fenomen ce ar fi străin regiunii de răspândire a culturii tumulilor lungi; tipare, linguri de turnat și creuzete semnalând noi tehnici de prelucrare a metalelor care nu ar fi putut fi aduse din sud decât de către slavi⁸⁵. Cu toate acestea, dintre toate cele 31 de complexe săpate la Iurievskaja Gorka, numai unul are un plan dreptunghiular asemănător bordeielor din Ucraina, Moldova și România⁸⁶. Singurele vase întregi ce au fost găsite la Iurievskaja Gorka nu au nimic de a face cu morfologia ceramicii de tip Praga, ci mai degrabă cu

ans. *Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Seas*, ed. L. Bjerg, J.H. Lind și S.M. Sindbaek (Aarhus: Aarhus University Press, 2013), 47.

⁸³ Inna V. Islanova, „Poselenie i moghilnik Iurievskaja Gorka v Udomelskom Poozere. O novom tipom pamiatnikov tretej cetverti I tās. n.e.”, *Novgorod i novgorodskaja zemlia. Istorija i arheologia* 7 (1993), 92-98; Inna V. Islanova, „Etno-kulturnâie proțesî v Udolmelskom Poozerie v epohu jeleza i rannego srednevekovia”, *Novgorod i novgorodskaja zemlia. Istorija i arheologia* 8 (1994), 18-23; Inna V. Islanova, „O novom tipe pamiatnikov tretej cetverti I tās. n.e.”, *Tver, Tverskaja zemlia i sopredelnâie territorii v epohu srednevekovia* 1 (1996), 11-17; Inna V. Islanova, „Drevnosti V-VIII v. baseina verhnei Msti”, în *Etnogenez i etnokulturnâie kontakti slavian*, ed. V.V. Sedov (Moscow: Institut Arheologii RAN, 1997), 77-87.

⁸⁴ M. A. Iușkova, „North-western Russia before its settling by Slavs (8th century BC-8th century AD)”, în *The Slavization of the Russian North Mechanisms and Chronology*, ed. J. Nuorluoto (Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, 2006), 149.

⁸⁵ Kazanski, „Les Slaves”, 24; R. S. Minasian, „Osobnosti raneslavianskogo liteinogo i iuelirnogo proizvodstva”, în *Drevnosti Podvinia: istoriceskii aspekt. Po materialam kruglogo stola, posviașcennogo pamiat’ A.M. Mikliaeva (6-8 oktiabria 1999)*, ed. G.V. Vilinbahov, B.S. Korotkevič, A.N. Mazurkevič și I. I. Piotrovskii (Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 2003), 206-211.

⁸⁶ Locuința 12, pentru care vezi Inna V. Islanova, *Udomelskoe Poozerie v epohu jeleza i rannego srednevekovia* (Moscow: Editorial URSS, 1997), 33-34 și 193 fig. 54.

repertoriul ceramic al culturii Tușemlia⁸⁷. Fusaiolele bitronconice nu sunt deloc rare în așezările și în necropolele culturii tumulilor lungi⁸⁸. În sfârșit, morminte de incinerare fără tumuli au fost descoperite și în alte părți ale regiunilor Pskov și Tver⁸⁹. Tiparele sunt toate monovalve, ceea ce indică o tehnică de turnare fără analogii în sud, tot așa cum nici ornamentele produse cu astfel de tipare găsite în Podișul Valdei nu au paralele nici în regiunea Niprului mijlociu, nici altundeva în Europa de răsărit⁹⁰. Nu există așadar niciun temei serios pentru a atribui slavilor materialul arheologic din Rusia de nord-vest ce a fost datat în secolele VI și VII.

Să coborâm acum pe Volga până în regiunea cursului său mijlociu. Când săpau așezarea fortificată de la Imenkovo (lângă Laișevo, în Tatarstan), nici Nikolai Kalinin, pe vremea aceea profesor la universitatea din Kazan, nici fostul său student, Alfred Halikov, nu dăduseră încă niciun nume celei de a doua faze de locuire din așezare, pe care o da-

⁸⁷ De exemplu, vasul din locuința 5 (Islanova, *Udomelskoe Poozerie*, 32 și 207 fig. 68a) este un exemplar al tipului 4v după Lopatin (Lopatin, „Grupi”, 466 și 465 fig. 1). Pentru ceramica culturii Tușemlia, vezi Nikolai V. Lopatin, „Keramika gorodișci Tușemlia i Banțerovșcina: k voprosu o tușemlinsko-banțerovskoi kulture”, *Rossiiskaia arheologia* (2018), no. 4, 53-65, în special 55 fig. 1/10 (pentru vasul din locuința 5 de la Iurievskaja Gorka).

⁸⁸ Valentin V. Sedov, *Dlinnâe kurganî krivicei* (Moscow: Nauka, 1974), 43 și 58; Pl. 14/4; R. S. Minasian, „Poselenie i mogilnik na beregu ozera Uzmen”, *Trudy Gosudarstvennogo Ordena Lenina Ermitaja* 20 (1979), 169-175 și 177; 172 fig. 2/43-45; 181 fig. 6/7; I.N. Cernâh, P.D. Malâgin și T.V. Tomașevici, „Isledovanie pamiatnikov kulturî dlinnâh kurganov v Tverskoi oblasti (pogrebnâi kompleks Podol I na oz. Kaftino)”, *Tverskoi Arheologiceskii Sbornik* 3 (1998), 405-406 și 401 fig. 7/4; G.V. Sinițana și Inna V. Islanova, „Rannesrednevekovâie materialî s severnogo berega oz. Volgo v Tverskoi oblasti”, *Tverskoi Arkheologiceskii Sbornik* 7 (2009), 484, 486-489 și 491; 492 ifg. 13/1, 2, 5, 6; Evgenii N. Nosov și Aleksei V. Plohov, „Poselenie i mogilnik na ozere Sâezjee”, în *Ranesrednevekovâie drevnosti lesnoi zoni Vostocnoi Evropi (V-VII vv)*, ed. A.M. Oblomski și I.V. Islanova (Moscow: Institut Arheologii RAN, 2016), 351-352; 358 fig. 17/1-4.

⁸⁹ Minasian, „Poselenie i mogilnik”, 176 și fig. 4; Nosov și Plohov, „Poselenie i mogilnik”, 349.

⁹⁰ Olga A. Șceglova, „K voprosu o meste i vremeni formirovania tradiții izgotovlenia svințovo-oloviannâh ukrașenii v formocikah ’tipa Kamno-Râuge’”, în *Migrații i osedlost’ ot Dunaia do Ladogi v I tiasiaceletii hristianskoi erî. Piatâie citeniia pamiati Annî Macinskoi. Staraia Ladoga, 21-22 dekabria 2000 Materialî k citeniam*, ed. D.A. Macinskii și A.A. Selin (Sankt-Petersburg: Staroladojskoi istoriko-arhitekturnâi i arheologiceskii muzei-zapovednik, 2001), 50-51.

taseră cu prudență la mijlocul mileniului I⁹¹. Câțiva ani mai târziu, totuși, la o conferință ce a avut loc la Kazan pe tema arheologiei vechilor popoare din regiunea Volgăi, Vladimir Gening, un tânăr arheolog de la Ijevsk (în Udmurtia), a fost de părere că materialul descoperit de Kalinin și de Halikov reprezenta o nouă „cultură etnică”, căreia i-a dat numele sitului eponim Imenkovo. Potrivit lui, cele mai caracteristice trăsături ale acestei culturi recent descoperite ar fi fost bordeiele cu vetre de lut, mormintele de incinerare și vasele lucrate cu mâna în formă de ploscă⁹². Unul dintre tinerii arheologi de la Institutul de Limbă, Literatură și Istorie din Kazan, pe nume Piotr Starostin, a scris prima carte dedicată în întregime culturii recent descoperite⁹³. După Starostin, cultura Imenkovo s-ar fi datat între secolul III sau IV și secolul VII sau VIII, fiind expresia arheologică a unei populații turcice care își făcuse apariția în regiunea Volgăi odată cu hunii, supraviețuind ulterior ca urmare a instalării kaganatului turcic⁹⁴. Această interpretare se afla însă în flagrantă contradicție cu ideile fondatorului școlii de arheologie medievală din regiunea Volgăi, arheologul și istoricul moscovit Aleksei Smirnov. Spre deosebire de mai tinerii săi colegi, Smirnov credea că materialele de la Imenkovo și din alte așezări aparțin sarmaților răsăriteni, ce ocupau stepile de la nordul și nord-estul Mării Caspice⁹⁵. Smirnov este cel care a comparat pentru prima dată mormintele de incinerare în urnă ale culturii Imenkovo cu cele ale culturii Volânțevo din Ucraina răsăriteană, care fuseseră atribuite slavilor⁹⁶.

⁹¹ N.F. Kalinin și Alfred H. Halikov, „Imenkovskoe gorodișce”, în: *Trudy Kuibâșevskoi arheologiceskoi ekspedicii*, ed. A.P. Smirnov (Moscova: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1960), 226-250.

⁹² Vladimir F. Gening, „Ocerk etniceskih kultur Prikamii v epohu jeleza”, în: *Trudy Kazanskogo filiala Akademii Nauk SSSR. Seria gumanitarnâh nauk* 2 (1959), 208-210.

⁹³ Petr N. Starostin, *Pamiatniki imenkovskoi kulturi* (Moscova: Nauka, 1967).

⁹⁴ Petr N. Starostin, „Etno-kulturnâie obșcinosti predbulgar-skogo vremeni v Nijnem Prikamie”, în: *Voprosy etnogeneza tiurkoiazâcinâh narodov srednego Povoljia*, ed. A.H. Halikov (Kazan: Institut iazâka, literaturî i istorii im. G. Ibragimova Kazanskogo Naucinogo Ţentra AN SSSR, 1971), 37-54.

⁹⁵ Aleksandr P. Smirnov, *Ocerki drevnei i srednevekovoi istorii narodov srednego Povoljia i Prikamii* (Moscova: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1952), 79 și 82.

⁹⁶ Aleksandr P. Smirnov, „Nekotorâie spornâie voprosî istorii voljskih bolgar”, în: *Istoriko-arheologiceskii sbornik. Artemiu Vladimiroviciu Arțihovskomu șestidesiatiletiiu so dnia rojdeniia i tridțatipiatiletiiu naucinoid, pedagogiceskoi*

Galina Matveeva, o arheoloagă din Kazan, a mers însă și mai departe. Potrivit ei, cultura Imenkovo și-ar avea obârșia în cultura Zarubiniți din vestul Ucrainei (secolele III î.Hr.-I d.Hr.)⁹⁷. Dar la o conferință ce a avut loc în 1985 la Kuibâșev (oraș denumit astăzi Samara), mai mulți participanți, printre care mai ales Mark Șciukin, au ridicat problema hiatului cronologic dintre cultura Zarubiniți (ce nu poate fi mai târzie de primul secol d.Hr.) și cultura Imenkovo (ale cărei începuturi nu pot fi datate mai devreme de secolul III)⁹⁸. Ca răspuns la aceste observații critice, Matveeva și-a modificat poziția și a început să pună accentul pe cultura Przeworsk, nu pe cultura Zarubiniți⁹⁹. Procedând astfel, ea se situa de partea teoriei lui Sedov cu privire la veneții lui Tacit, care s-ar fi strămutat în decursul primelor două secole d.Hr. în regiunea Niprului superior, unde ar fi asimilat culturile locale cunoscute sub numele de Zarubiniți și Kiev¹⁰⁰. Cu alte cuvinte, Matveeva a adoptat o poziție imigraționistă, potrivit căreia slavii sosiseră pe teritoriul Uniunii Sovietice dinspre vest. Contribuția ei nu a fost de-

i obșcestvenoi deiatelnosti, ed. D.A. Avdusin și V.L. Ianin (Moscova: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1962), 162-165; Aleksandr P. Smirnov, „Iz etniceskii istorii zapadnogo Priuralia v I tâs. n.e.”, *Arheologia i etnografiia Bașkirii* 4 (1971), 79-84.

⁹⁷ Galina I. Matveeva, „O proishojdenii imenkovskoi kulturi”, în: *Drevnie i srednevekovie kulturi Povoljia. Meju-zovskii sbornik*, ed. G.I. Matveeva (Kuibâșev: Kuibâșevskii gosudarstvennâi universitet, 1981), 52-73. Pentru un istoric al discuțiilor privitoare la atribuirea etnică a culturii Imenkovo, vezi și A.V. Rastoropov, „Voprosî etnokulturnoi istorii naselenia imenkovskoi kulturi”, în: *Drevneaia i srednevekovaaia arheologia Volgo-Kamia. Sbornik statei k 70-letiiu P.N. Starostina*, ed. D.G. Bugrov (Kazan: Institut istorii AN RT, 2009), 139-142.

⁹⁸ Petr N. Starostin, „A.H. Halikov i problemî imenkovskoi kulturi”, în *Problemy drevnei i srednevekovoi arheologii Volgo-Kamia*, ed. P.N. Starostin (Kazan: Izdatelstvo „Master Lain”, 1999), 30; Aleksei V. Bogacev, „Problemî etnokulturnogo vzaimodeistvia osedlâh i kočevnâh plemen srednego Povoljia v seredine I tâsiaceletia”, *Russian History* 28 (2001), nr. 1-4, 108.

⁹⁹ Galina I. Matveeva, „Etnokulturnâie proșesî v srednem Povolje v I tâsiaceletia nașei eri”, în: *Kulturi Vostocinoi Evropi I tâsiaceletia. Mejuzovskii sbornik statei*, ed. G.I. Matveeva și P.S. Kabâtov (Kuibâșev: Kuibâșevskii gosudarstvennâi universitet, 1986), 158-171; Galina I. Matveeva, „K voprosu ob etniceskoi prinadlennosti plemen imenkovskoi kulturi”, în: *Slaviane i ih sosedi. Mesto vzaimnâh vlianii v proșese obșcestvennogo i kulturnogo razvitiia. Epoha feodalizma. Sbornik tezisov*, ed. G.G. Litavrin (Moscova: Institut slavianovedenia i balkanistiki AN SSSR, 1988), 11-13.

¹⁰⁰ Sedov, *Proishojdenie*.

cât să extindă migrația mai la est, până pe cursul mijlociu al Volgăi. Sedov n-a fost de accord cu detaliile acestui scenariu: potrivit lui, originea culturii Imenkovo ar trebui căutată în cultura Cerneahov¹⁰¹. De fapt, nici Matveeva, nici Sedov n-au ezitat cătuși de puțin să pună cultura Imenkovo pe seama slavilor, fie ei oricât de timpurii sau oricât de proto-slavi. Respingând această interpretare, unii au atras atenția asupra faptului de necontestat că, în decursul Antichității târzii și a Evului Mediu timpuriu, majoritatea migrațiilor au avut loc de la est la vest și nu invers. Alții au respins legătura dintre culturile Imenkovo și Cerneahov socotind că cea dintâi este mai veche decât invazia hunilor, care, potrivit lui Sedov, ar fi pus în mișcare triburile cerneahoviene și le-ar fi împins până în regiunea cotului Samarei de pe Volga de mijloc¹⁰². Studii mai recente, care nu resping din principiu posibilitatea unor migrații pe distanțe scurte, par a sugera că, dimpotrivă, cultura Imenkovo nu e rezultatul unei migrații din Ucraina de vest, ci al unui metisaj cultural, la care au participat numeroase elemente ale altor culturi din regiunea râurilor Kama și Volga¹⁰³. Că apariția culturii Imenkovo ar fi consecința unei migrații nu este o concluzie trasă din analiza materialelor arheologice, ci o idee bazată pe falsa convingere că numai migrațiile pot explica schimbările culturale.

Încă și mai șubred este eșafodajul argumentativ al atribuirii acestei culturi slavilor. Singura justificare pentru o astfel de interpretare etnică este dubla premisă (altminteri falsă), potrivit căreia slavii au fost purtătorii culturilor Zarubintți, Przeworsk și Cerneahov, și că ei au venit în regiunea Volgăi mijlocii în decursul Antichității târzii cu scopul de a stabili cultura Imenkovo. Încercările de a sprijini acest șubred eșafodaj cu argumente lingvistice privitoare la presupuse contacte dintre limbile (balto-)slave și fino-ugrice nu au dus nicăieri.¹⁰⁴ Cu toate acestea,

¹⁰¹ Valentin V. Sedov, *Slaviane v drevnosti* (Moscova: Institut Arheologii Rossiiskoi Akademii Nauk, 1994), 315.

¹⁰² Dmitrii A. Stașenkov, „Ob absolutnoi date pamiatnikov imenkovskoi kulturı na Samarskoi Luke”, *Povoljskaia arheologia* (2016), nr. 3, 225-246.

¹⁰³ Leonid A. Viazov și Dmitrii A. Stașenkov, „Kulturno-hronologiceskie grupı naselenia Samarskogo i Ulianovskogo Povoljia v epohu velikogo pereselenia narodov”, în: *Istoriko-kulturnoe nasledie – resurs formirovaniia soțialno-istoriceskoi pamiati grajdanskogo obșcestva (XIV Baderovskie Citeniia). 14-15 oktiabria, g. Ijevsk*, ed. E.V. Goldina, N.A. Leșcinskaia, E.M. Cernâh și I.G. Șapran (Ijevsk: Izdatelstvo Udmurtskogo gosudarstvenogo universiteta, 2013), 49.

¹⁰⁴ Vladimir V. Napolskih, „Balto-slavianskii iazâkovoi komponent v Nizjnem Prikamie v ser. I tâs. n. e.”, *Slavianove-*

ideea unei prezențe slave timpurii în regiunea fluviilor Volga și Kama în timpul Evului mediu timpuriu a reieșit din nou la suprafață, grație încercărilor de a-i identifica pe purtătorii culturii Imenkovo cu populația *al-Saqaliba* menționată în izvoarele musulmane¹⁰⁵. Trecând peste faptul că folosirea acestui termen în izvoarele amintite nu este nicidecum rezervată slavilor, astfel de încercări ignoră (după părerea mea, cu bună știință) două idei fundamentale ale arheologiei obsedate de izvoarele istorice scrise. Pentru a fi credibil, un demers cultural-istoric trebuie să opereze cu categorii de material ce aparțin aceluiași segment cronologic. Dar în cazul presupușilor slavi de pe Volga mijlocie avem de a face cu o crasă discrepanță cronologică, întrucât cultura Imenkovo nu poate fi datată mai târziu de secolul al VII-lea, pe când cele mai timpurii izvoare musulmane menționate în sprijinul ideii prezenței slavilor timpurii pe Volga sunt din secolul al IX-lea. În plus, nici nu e sigur că acea populație denumită

denie (2006), nr. 2, 3-19; István Fodor, „K voprosu ob etniceskoi prinadlejnosti imenkovskoi kulturı (tezisy)”, în: *Formirovanie, istoriceskoe vzaimodeistvie, kulturnâie sviazi fino-ugorskih narodov. Materiali III Mezjdunarodnogo istoriceskogo kongresa fino-ugrovedov*, ed. M. Z. Vasiutin (Ioșkar-Ola: Mariiskii naucino-isledovatel'skii institut iazâka literaturı i istorii im. V.M. Vasilieva, 2004), 106-107.

¹⁰⁵ Maksim I. Jih, *Rannie slaviane v srednem Povolje (po materialm pismennykh istochnikov)* (Sankt-Petersburg/Kazan: Vestfalika, 2011), 17-35; Sergei G. Kliștornâi, „O slavianah srednego Povoljia i o kollegah-slavistah (besedu vel M.I. Jih, intervju zapisano 15 noiabrea 2012 goda)”, în: *Srednevekovie. Velikoe pereselenie narodov*, ed. A.V. Bogacev (Samara: Ministerstvo kulturı Samarskoi oblasti, 2013), 65-72; Maksim I. Jih, „Arabskaia tradiția ob *as-Sakaliba* v srednem Povolje i imenkovskaia kultura: problema sootnoșenia”, în: *Strani i narodi Vostoka. XXXIV. Ţentralnaia Azia i Dalnâi Vostok*, ed. I.F. Popova și T.D. Skrânnikova (Moscova: Vostocinaia literatura, 2013), 165-186; Maksim I. Jih, „Ranie slaviane v srednem Povolje: svedenia pismennâh istochnikov i vozmojnosti ih sopostavlenia s danâmi arheologhii”, în *Polikulturnâi mir srednego Povoljia: soțialno-antropologiceskie i istoriceskie aspektı*, ed. A.N. Ovcinnikov (Kazan: KNITU, 2014), 41-67; Maksim I. Jih, „Imenkovskaia problema: prodoljenie diskusii (otvet N.A. Lifanovu)”, în: *Konfliktogennâi potentsial naționalnâh istorii (sbornik naucinâh statei)*. Materiali mejdunarodnogo naucino-metodologiceskogo seminară, g. Kazan, 26 marta 2015 g., ed. A.V. Ovcinikov (Kazan: Iuniversum, 2015), 213-225; Maksim I. Jih, „Zametki o ranneslavianskoi etnonimii (slaviane v srednem Povolje v I tâs. n. e.)”, *Istoriceskii format* (2015), nr. 4, 129-150. Vezi, de asemenea, A.V. Ovcinnikov, „Antropologiceskii podhod v izucenii istoriografii imenkovskoi kulturı: opât primeneniia”, *Istoriceskii format* (2016), nr. 3, 151-169.

al-Saqaliba se afla, potrivit izvoarelor musulmane, pe cursul mijlociu al Volgăi¹⁰⁶.

Prin urmare, de unde vine încăpățânarea aceasta de a atribui slavilor cultura Imenkovo, chiar și atunci când argumentele unui demers cultural-istoric scârțâie din toate încheieturile? Contextul politic al dezbaterii istoriografice este de mare însemnătate pentru găsirea unui răspuns la această întrebare. Teoria lui Halikov privitoare la o turcizare timpurie a regiunii dintre râurile Volga și Ural a fost corect percepută la Moscova ca o reafirmare a unei identități locale în Republica Autonomă Tătară¹⁰⁷. Atât Halikov, cât și Smirnov susțineau puncte de vedere autohtoniste, chiar cu ușoare nuanțe marriste, pe când poziția Galinei Matveeva nu era decât o explicație alternativă bazată pe migrație, după cum demonstrează studiul său bazat pe comparația materialului ceramic al culturii Zarubiņi cu cel al culturii Imenkovo și pe identificarea unor tipuri ceramice comune.¹⁰⁸ Cu alte cuvinte, ideea originii slave a culturii Imenkovo este de fapt o reacție la bulgarism, o ideologie nativistă care și-a făcut apariția în ultimii ani ai Uniunii Sovietice. În esență, această ideologie susținea că tătarii din regiunea Kazan erau, de fapt, bulgari (de pe Volga) ce ar fi trăit în acea regiune din cele mai vechi timpuri. Cu toate acestea, faptul că Sedov aducea cultura Imenkovo de la slavii culturii Cerneahov poate fi interpretat și altfel, dacă luăm în considerare contextul politic al anilor '90, dominat de negocierile ce au dus la garantarea autonomiei politice a Tatarstanului în 1994 prin tratatele semnate cu Moscova. Contextul politic s-a schimbat radical în ultimele două decenii, de când a venit la putere Vladimir Putin, care a început să pună sub semnul întrebării *status quo*-ul din vremea lui Mintimer Șaimiev, Președintele Republicii Tatarstan între 1994 și 2010. La început, discuțiile priveau numai predarea obligatorie a limbii tătarești în școli, obligație care leza interesele cetățenilor republicii care nu erau tătari (firește, e vorba mai ales de ruși). Tot atât de controversată a fost însă și hotărârea de a impune o versiunea „tătărească” a istoriei în manualele școlare promovate de reforma învățământului din 1997. Doi ani mai

târziu, parlamentul de la Kazan a votat o lege ce înlocuia alfabetul latin folosit până atunci în scrierea limbii tătarești cu scrierea chirilică. Referendumul pentru autonomie ce avusese loc în 1992 a fost declarat neconstituțional în 2001, iar un an mai târziu, în constituția regională a Tatarstanului se afirma despre acest document că era un „subiect al Federației Ruse”.

Interesul subit pentru caracterul slav al culturii Imenkovo este, prin urmare, o reacție naționalistă rusă la tendințele separatiste din Tatarstan. Slavii nu au ajuns pe Volga de Mijloc după cucerirea hanatului de Kazan de către Ivan cel Groaznic în 1552. Ei trăiau deja, chipurile, în acea regiune de mai bine de 1000 de ani. Cu alte cuvinte, ei vor fi fost deja acolo atât înaintea bulgarilor, cât și a tătarilor. Regiunea Volgăi mijlocii ar fi, prin urmare, un pământ rusesc, nu tătareesc.

¹⁰⁶ István Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition* (Leiden/Boston: Brill, 2016), 58 și 270.

¹⁰⁷ Tomohiko Uyama, „From ‘Bulgarism’ through ‘Marrism’ to nationalist myths: discourses on the Tatar, the Chuvash and the Bashkir ethnogenesis”, *Acta Slavica Iaponica* 19 (2002), 181.

¹⁰⁸ Matveeva, „O proishojdenii”.